
KLASİK TÜRK EDEBİYATI DEĞERLENDİRMELERİ

Editör: Prof. Dr.Yusuf ÖZ

Klasik Türk Edebiyatı Değerlendirmeleri

Editör

Prof. Dr. Yusuf ÖZ

yaz
yayınları

2025

Klasik Türk Edebiyatı Değerlendirmeleri

Yazar: Prof. Dr. Yusuf ÖZ

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-5838-70-4

Ekim 2025 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Edirneli Derviş Hasan Hüsâmî, Şerh-i Ebyât-I Urfî ve Çengizâde Ali Paşa'ya Mektubu.....	1
<i>Yusuf ÖZ</i>	
Tuhfetü'l-Emsâl'in Neşri Üzerine.....	27
<i>Yusuf ÖZ</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

EDİRNELİ Dervîş Hasan Hüsâmî, Şerh-i Ebyât-ı Urfî ve Çengîzâde Ali Paşa'ya MEKTUBU

Yusuf ÖZ¹

1. GİRİŞ

Dervîş Hasan Hüsâmî, *Tuhfetü'l-Emsâl* adlı Türkçe açıklamalı Farsça atasözü, deyim ve mecazlar sözlüğünün yazarıdır. Asıl adı Hasan, mahlası Hüsâmî'dir. Edirne'de doğmuş, şair ve hattat olarak Edirne'nin meşhurları (Güftî, 2001, s. 117; Canım, 1995, s. 290) arasında yer almıştır. *Tuhfetü'l-Emsâl*'in müellif nüshasının temmet kaydında ismi *Dervîş Hasan eş-şehîr bi-Hüsâmî el-Edrenevî*² olarak kayıtlıdır. Çağdaşı ve hemşehrisi tezkire yazarlarından Güftî (2001), kendisini “Mevlânâ Gülşenî Dervîş Hasan Hüsâmî” (s. 116) künyesiyle, Mehmed Rızâ (2020) da *Hüsâmî* mahlasıyla tezkirelerine almıştır. Müellif, Farsça deyim ve mecazları Türkçe açıklayan *Tuhfetü'l-Emsâl*'in mukaddimesinde adı yerine yalnızca Hüsâmî mahlasını zikretmiş ve Bağdat fethine dair kıtasını da (Mehmed Rızâ, 2020; Ahmed Bâdî, 2014) bu mahlas ile yazmıştır. İsmi, görülen kayıtlarda çoğunlukla Dervîş Hasan Gülşenî olarak kayıtlıdır. Hakkında ilk bilgi verenlerden olan Mehmed Rıza (2020), tezkiresinde takkecilik esnaflığı “takyedûzî” (s. 99-100) ile geçimini sağladığı, güzel hat yazdığı, şiirlerinin ve şairliğinin beğenildiği bilgisini vererek Hüsâmî'nin Bağdat fethine

¹ Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü. yusufoz@aybu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0650-6104

² *Tuhfetü'l-Emsâl*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi (Sü.) Şehit Ali Paşa 2599, yp. 119^a.

(1048/1638) dair tarih kıtasını nakleder. *Teşrîfâtü 'ş-Şu 'arâ* yazarı Güftî (2001) ise, manzum biyografisinde Dervîş Hasan'ı 'nüktedan', 'sâdeperver', 'kanaatkâr' ve 'mütevazî' (s. 116-118) bir şair olarak tanıtarak Edirne'nin meşhurlarından olduğunu, Mesnevî okuduğunu, okuttuğunu (Mesnevîdân), Farsçayı iyi bildiğini (Fârsîgû) söylemiş; şiirleri güzel olmakla birlikte hat yazımında daha yetenekli olduğu, Dervîş Abdî'den meşk ettiği,³ 'gülşenî-meslek' olduğu ve hanesinin dertliler için teselligâh, yoksullar için mesken, kalenderler için hankâh olduğu, ancak zikir ve tespihi terk ettikten sonra "yeme içme düşkününü bir abdala dönüştüğü" (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 20) bilgisini vermiştir. Her iki tezkire yazarı da Hüsâmî'nin şiirlerini ve şairliğini övmüştür. Güftî (2001) manzum biyografisinde, tarih kıtasını anmasa da önemli bir detay olarak Dervîş Hasan Hüsâmî'nin bir seyahate çıktığını söyler, ancak seyahate dair ayrıntı vermez. Hangi yıl ve ne maksatla Edirne'den ayrıldığı, nereye seyahat ettiği ve ne kadar süre Edirne dışında kaldığı meçhuldür. Ahmed Bâdî *Riyâz-ı Belde-i Edirne'nin Ravzatü'l-Hattâtîn* başlıklı bölümünde Hüsâmî Dervîş Hasan'ın "Dervîş Abdî-i Mevlevî-i Buhârî'den icazet" (2014, s. 1560) aldığı bilgisini verirken bu hat hocasının aslen Buharalı olan ve İstanbul'a gelince Mevlevîliğe intisap eden Dervîş Abdî (ö. 1057/1647) olduğunu söyler. Bâdî ayrıca eserinin *Ravzatü'ş-Şu 'arâ* bölümünde "Hüsâmî-i diğer" (2014, s. 1706-1707) başlığı altında yine Dervîş Hasan biyografisinde verdiği bilgileri tekrar eder, ancak konu gereği olsa gerek Dervîş Abdî adını anmaz. Bu bölümdeki biyografide farklı olarak Dervîş Hasan'ın takkecilik esnaflığı yaparak geçimini sağladığı söylenir. Bu bilgi muahhar kaynaklarda (Canım, 1995; Hüsâmî, D. H. 2023) da tekrar edilir. Güzel bir hatla yazdığı ve istinsah ettiği eserler onun hattat olarak bilinmesini sağlamıştır.

³ Mehmed Rıza (2020) ise *Tezkire*'sinde "Hakkâ ki hatt-ı 'işvenihâdına rûh-ı İmâd pesend eylemişdür" (s. 99) der, ancak Dervîş Abdî adını zikretmez.

2. HATTATLIĞI

Derviş Hasan Hüsâmî'nin *Tuhfetü'l-Emsâl* adlı eserini yayımlayan Muzaffer Kılıç (Hüsâmî, D. H. 2023) çalışmasında kaynaklarda mevcut bilgileri kendi tespitleri ile yeniden değerlendirerek Hüsâmî'nin hatalı bilgilerden arındırılmış biyografisini yazmıştır. M. Kılıç (Hüsâmî, D. H. 2023) Hüsâmî'nin Buharalı Derviş Abdî'den eğitim aldığı ve Abdî'nin talebesi olduğu konusuna değinir, ancak “hattat biyografilerinin verildiği kaynaklara girmemiş”, “meşk örneklerine henüz rastlanmamış” (s. 19) olması gerekçesiyle müellifin hattatlığı konusuna kuşkulu yaklaşır.

Derviş Abdî'nin Hüsâmî'nin hat hocası olduğu bilgisi doğru kabul edilirse Hüsâmî'nin İstanbul'a gittiği ve burada Buharalı Derviş Abdî'nin (Derman, 1994) talebeleri arasında yer aldığı kesinlik kazanır. Derviş Abdî'nin ilk kez hangi yıl İstanbul'a geldiği bilinmese de İstanbul'a geldikten sonra Mevleviliğe intisap ederek “Yenikapı Mevlevihânesi'nde” (Derman, 1994, s. 190) ikamet etmiştir. Derviş Abdî hacca gitmek üzere 1030 (1621) yılında İstanbul'dan ayrılmış ve vefatına (1057/1647) kadar Medine'de (Derman, 1994) kalmıştır. Buradan da Hüsâmî'nin vefatından (1086/1676) elli beş yıl önce, 1620-21 yılı civarında İstanbul'da bulunduğu tahmin edilebilir. Güftî'nin (2001) Hüsâmî'yi “Fârsîgû” ve “Mesnevîdân” (s. 117) olarak nitelemesi, Yenikapı Mevlevihanesi'nde hat ve Farsça eğitimi almış olabileceğini akla getirirse de bu konuyu teyit edici güçlü bulgulara ihtiyaç vardır. Farsça-Türkçe deyim ve mecaz sözlük müelliflerinin ocağı olan Rumeli'ye gitmiş ve buradaki tekkelerde tahsil görmüş olması da ihtimal dâhilindedir. Sonuç olarak Hüsâmî'nin ne zaman, ne amaçla Edirne'den ayrıldığı ve nerede bulunduğu şimdilik bilinmemektedir. Hüsâmî'nin Edirne'ye döndükten sonra “yaşamının geri kalanını Edirne'de” (Hüsâmî, D. H. 2024, s. 561) geçirdiğine dair bulgular mevcuttur. Mîrek Muhammed'in *Nevâdirü'l-Emsâl*'inin Sü. Serez 03822

numarada kayıtlı Zilkade 1068 (Ağustos 1658) tarihinde Edirne’de Derviş İbrahim el-Gülşenî⁴ tarafından nesih hatla istinsah edilmiş nüshasında (Mîrek Muhammed, 2024) Derviş Hüsâmî’nin *lî* kaydı düşerek yazdığı şahit beyitlerin varlığı, yine Atıf Efendi 2051/2 numarada kayıtlı, Riyâzî’nin *Düstûru’l-Amel*’ini, Mîrek’in *Nevâdirü’l-Emsâl* ve *Şehrî ve Güllî* adlı eserlerini içeren mecmuanın bizzat Derviş Hasan’ın talik hattı ile Cemaziyelâhir 1070-Rebiülâhir 1071 (Mart-Aralık 1660) aralığında Edirne’de yazması, *Tuhfetü’l-Emsâl*’i 1080 (1670) yılında yine Edirne’de telif etmesi dikkate alınırsa 1658 yılından vefatına kadar Edirne’de olduğu kesinlik kazanır. Derviş Hasan, *Tuhfetü’l-Emsâl*’i telif ettikten altı yıl sonra 1086/1676 yılında Edirne’de (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 22) vefat etmiştir.

Derviş Hasan, Osmanlı dönemi hattat biyografilerinde yer almasa dahi onun talik ile yazdığı, istinsah ettiği metinler sayesinde hattat olarak ünlendiği söylenebilir. Millet Kütüphanesi Reşid Efendi 1029 numarada kayıtlı *Ukûdü’l-Cevâhir* ve *Tuhfe-i Şâhidî* metinlerinin yanı sıra *Nisâbu’s-Sıbyân*’ın Arapça, Farsça kelime fihristi ve Türkçe karşılıkları, Sürû-i Acem’in istiârelerinin derlendiği risale metni, muhtelif manzumeler ve münşeât örneklerinin yer aldığı mecmuanın 194^b-228^b yaprakları arasındaki 1070 (1660) istinsah tarihli *Nevâdirü’l-Emsâl* nüshası Hüsâmî’nin talik hattıyla ve Derviş Hasan el-Gülşenî imzasıyla yazılmıştır. Sü. Atıf Efendi 2051/2 numarada kayıtlı mecmuada (Mîrek Muhammed, 2024, s. 39) yer alan eserlerin ve yazıların tamamı Derviş Hüsâmî tarafından talik hatla yazılmıştır. Mecmuanın son yaprağında (104^a) *harrerehu el-Fakîr Devîş*

⁴ Derviş İbrahim el-Gülşenî’nin Edirne’de istinsah ettiği yazmalardan tespit edilenler şunlardır: Sü. Serez 03822 numarada kayıtlı mecmuanın 11^b-77^a yaprakları arasında yer alan Mîrek’in *Nevâdirü’l-Emsâl* nüshasını 1068 (1658) yılında nesih hatla, aynı mecmuanın 77^b-125^a yaprakları arasında yine Mîrek’in *Şehrî ve Güllî* adlı eserini Edirne’deki Gülşenî tekkelerinden Âşık Efendi Zaviyesi’nde 1068 (1658) yılında talik hatla ve Derviş İbrahim Gülşenî imzasıyla, *Tuhfetü’l-Emsâl*’in Nurosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 4703 numarada kayıtlı nüshasını 1082 (1672) yılında istinsah etmiştir. Bu nüshada adı İbrahim olarak kayıtlıdır.

Hasan kaydı mevcuttur. Mecmuanın başında 1^b-46^a yaprakları arasında Riyâzî'nin 21 Cemaziyelâhir 1070 (4 Mart 1660) tarihinde (yp. 46^a) istinsah edilmiş *Düstûru'l-'Amel*'i, 51^b-101^b yaprakları arasında Mîrek'in *Nevâdirü'l-Emsâl*'i yer alır. *Nevâdirü'l-Emsâl*'in istinsahı Zilkade 1070 (Temmuz 1660) tarihinde yine Edirne'de tamamlanmıştır (yp. 101^b). Mecmuanın 52^b-97^b yapraklarının derkenarına yine Mîrek'in *Şehrî ve Güli* adlı eseri yazılmıştır. *Şehrî ve Güli*'nin sonuna düşülmüş kayda göre bu nüsha 1071 yılı Rebiülâhir ayında (Aralık 1660) Ayasofya (Edirne) (yp. 97^b) civarında istinsah edilmiştir. Bu kayıttan *Şehrî ve Güli*'nin, *Nevâdirü'l-Emsâl*'in istinsahından yedi ay sonra derkenara yazıldığı anlaşılır. Musannifek'in *el-Muhammediyye (Tefsîr-i Musannifek)* adlı eserin İstanbul Beyazıt Kütüphanesi B296 numarada kayıtlı nüshası da yine güzel bir talik ile Derviş Hasan tarafından istinsah edilmiştir. Nüshanın istinsah kaydında *Derviş Hasan el-Edrenevî el-hakîr* imzası vardır. Güzel bir talik ile yazılmış bu yazma ve mecmuaların Derviş Hasan Hüsâmî'nin Edirne'de ve yakın çevresinde hattat olarak anılmasında payı olmalıdır.

3. MEŞREBİ

Derviş Hasan Hüsâmî'nin meşrebi konusunda da farklı görüşler beyan edilir. Müellif, isminde derviş unvanını ve gülşenî nisbesini kullanır. Güftî de kendisini “gülşenî-meslek” (2001, s. 117) olarak tanımlar. Gülşenilik, on yedinci yüzyılda Edirne'de yaygın olan tarikatlardan (Kılıç, R. 2004) biridir. Derviş unvanı bu tarikatta “seyr ü süluk hâlinde olanlar için” (Kara, 1996, s. 258) kullanılır. Kaynaklarda da gülşenî şairler (Canım, 1995) arasında anılır. Hüsâmî, “Gülşenî şeyhi” (Kılıç, M. E. 2017, s. 467) ya da “Gülşenî şeyhleri” (Kılıç, R. 2004, s. 223) arasında zikredilse de Güftî (2001) ve Mehmed Rızâ (2020) şeyhliği konusuna değinmezler. Mecmualarda Hüsâmî mahlasıyla

yazılmış bazı şiirlerin aynı mahlası kullanan Derviş Hasan’a nispet edilmesi, onun melâmî veya melâmî-meşrep olduğuna yönelik kanaatlerin öne sürülmesine sebep olmuştur. Gölpınarlı *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı kitabında Sü. Halet Efendi Kütüphanesi 800 numarada kayıtlı mecmua üzerinden yaptığı tespitlere dayanarak özetle Hüsâmî’nin, Hüseyin Lâmekânî’nin (ö. 1035/1625) müritlerinden olduğunu, söz konusu mecmuada birkaç şiirinin bulunduğunu, gazellerinden birinin Oğlan Şeyh İbrahim ve Sarı Abdullah tarafından tahmis edildiğini, Hüsâmî’nin Lâmekânî’nin vefatına dair metnini verdiği tarih kıtasını yazdığını, mecmuada Hüsâmî’nin kimliğine ilişkin kaydın olmadığını, mezkur mecmuanın 1044 (1634) yılında yazılmış olması ve şair Hüsâmî’nin 1048’de (1638) hayatta olması karinesiyle mecmuada adı geçen Hüsâmî’nin Derviş Hasan olduğuna hükmedilebileceğini (1992, s. 80, 85-86) ifade ederek *Rızâ Tezkiresi*’nden ve *Teşrifâtü’ş-Şu‘arâ*’dan Derviş Hasan’a dair bilgileri yorumlayarak aktarır. Gölpınarlı’nın “1048’de berhayat bulunması” (1992, s. 85) şeklindeki çıkarımı Derviş Hasan Hüsâmî’nin Bağdat fethine (1048/1638) düştüğü tarih kıtası dolayısıyladır. Derviş Hasan 1086’da vefat ettiğine göre bu tarih kıtasını vefatından otuz sekiz yıl önce söylemiş olmaktadır. 1048 (1638) yılı, muhtemelen Gölpınarlı’nın “1048’de berhayat bulunması” kaydından yola çıkılarak Hüsâmî adlı bir şahsın vefat yılı olarak gösterilir. Bu meçhul Hüsâmî (ö. 1648), Hüseyin Lâmekânî’nin dervişleri, müridleri ve yetiştirdiği sûfiler arasında (Gölpınarlı, 1992, s. 80; Canım, 1995, 290; Tuğluk, 2001, 18; Ilić, 2003, 95; Tuğluk, 2009, 84; Sofuoğlu, 2021, s. 49) zikredilir. Gölpınarlı (1992), Sü. Halet Efendi Koleksiyonu 800 numarada kayıtlı, daha çok “Bayramî-Melâmîlerinin şiir, mektup ve risalelerinden örnekler” (Şahin, 2021, s. 793); Arapça, Farsça, Türkçe çeşitli tasavvufî risaleler (Tuğluk, 2001, s. 153) ile Hüseyin-i Lâmekânî’nin divanını (Tuğluk, 2001) ve mektuplarını (Tuğluk, 2001, s. 153) içeren mecmuada Hüsâmî mahlasıyla yazılmış birkaç şiiri dikkate alarak

adında sıklıkla gülşenî nisbesini kullanan Derviş Hasan Hüsâmî'nin gülşeniliğini, “ihtimal evvelce Gülşenî iken bilâhara Melâmî olmuştur. Gülşenîlerin o zamanlar melâmîler gibi mülhit addedilmesinin de ihtimâli bu tevcihte dahilî vardır ve Rıza, Melâmî yerine Gülşenî demiştir” (s. 85) sözleriyle yorumlamıştır. Oysa Derviş Hasan Hüsâmî'nin gülşenî nisbesi yalnızca *Tezkire-i Rızâ*'da değil, *Teşrifâtü's-Şu'arâ*'da da zikredilir. Gölpınarlı, Güftü'nin de Gülşenî nisbesini zikretmiş olmasını ve gülşenî-meşrep nitelemesini görmezden gelerek *Teşrifâtü's-Şu'arâ*'dan Hüsâmî hakkında kendisinin “evvelce Gülşenî iken bilâhara Melâmî olmuştur” (1992, s. 85) tespitini destekleyici beyitleri nakletmek suretiyle gerçekte Derviş Hasan'ın gülşeniliğini gizlemiş olmaktadır. “1663 yılında Sütçü Beşir Ağa ve kırk kadar müridinin öldürülmesi, Hamzavi Melâmîlerini artık büsbütün gizlenmeye ve yer altı faaliyetlerine” (Ocak, 1997, s. 103) itmiştir. Melâmîlere yakınlığı ile bilinen Gülşenîler de “zındıka ve ilhad suçlamasına muhatap” (Kılıç, R. 2004, s. 213, 218) olmuşlardır. Dolayısıyla gülşenî nisbesinin meşrebini gizlemesi konusunda Derviş Hasan'a bir avantaj sağlamayacağı açıktır. Diğer taraftan Hüsâmî'nin yakınlarından biri olduğunu tahmin ettiğimiz ve *Tuhfetü'l-Emsâl*'in Nurosmaniye 4703 numarada kayıtlı nüshasını istinsah eden İbrahim Gülşenî'nin Sü. Serez 03822 numarada kayıtlı mecmuanın 77^b-125^a yaprakları arasında yer alan *Şehrî ve Güllî* nüshasının istinsahını 1068 (1658) yılında Edirne'de Gülşenî tekkelerinden Âşık Efendi Zaviyesi'nde istinsah ettiğine dair kaydı (yp. 125^a), Derviş Hasan Hüsâmî'nin Gülşenî olduğunu ve Gülşenî mensuplarının bu nisbeyi açık bir şekilde kullandıklarını ortaya koyar.

Gölpınarlı (1992) Hüsâmî'ye dair yazdığı biyografinin devamında Hüsâmî'ye nispet ederek “ko” redifli yedi beyitlik bir gazelin metnini verir, ayrıca gazelin Oğlan Şeyh İbrahim ve Sarı Abdullah tarafından tahmis edildiğini belirtir. Gölpınarlı'nın verdiği bu gazel metni, Sarı Abdullah Efendi'nin tahmisinden

(Hüsâmî, D. H. 2023, s. 24) aktarılmıştır. Gölpınarlı'nın sözünü ettiği Halet Efendi 800 numaralı mecmua, Hasan İbni Mehmed tarafından 1044 (1635) yılında talik ile özenli biçimde istinsah edilmiştir. Mecmuada (yp. 53^{a-b}) Sarı Abdullah Efendi'ye ait *Gazel-i Hüsâmî tahmîs-i Abdullah Efendi* (yp. 53^{a-b}) başlığı ile yer alan gazelin (Gölpınarlı, 1992; Hüsâmî, D. H. 2023) aşağıdaki

Ey Hüsâmî on sekiz bin âlemün esrârına

Çünkü mazhar düşdi gönlün geç bu hûy u hâyı ko

mahlas beytinde Hüsâmî adı kayıtlıdır. Aynı mecmuada (yp. 136^b-151^b) Hüseyin Lâmekânî'nin şiirleri arasında yukarıdaki beyit, farklı olarak

“Lâ-mekân bahrına gark ol bi-küllî cân ile

Âşık-ı sâdık iseñ gel geç bu hûy u hâyı ko” (Tuğluk, 2001, s. 202)

biçiminde kayıtlıdır. Tuğluk (2001) *Lâ-Mekânî Şeyh Hüseyin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni* adlı tezinde Halet Efendi 800 numarada kayıtlı bu mecmuayı en güvenilir nüsha kabul ederek Lâmekânî Divanı'nın tenkitli metnini oluşturmuştur. Tuğluk, “Lâ-mekân” (2001, s. 201-202) ibaresiyle başlayan beyti de nüsha farkı olarak göstermiştir. “Hüseyin Efendi, şiirlerinde genellikle Lâmekânî mahlasını kullanır. Ayrıca Lâ-mekânî-Hüsâmî, Lâmekân-Hüsâm, Hüsâm, Lâmekân-Lâzemânî mahlaslarını” (Tuğluk, 2001, s. 19) da şiirlerinde zikreder. Dolayısıyla “ko” redifli gazelin Hüseyin Lâmekânî'ye aidiyetinde (Şahin, 2021, s. 793) bir şüphe kalmamaktadır.

4. ŞAİRLİĞİ

Derviş Hasan Hüsâmî, çağdaşı tezkire yazarlarından Mehmed Rızâ (2020) ve Güftî (2001) tarafından kabiliyetli ve şiirleri beğenilen bir şair olarak tanımlanmakla birlikte muahhar

kaynaklarda yalnızca Bağdat fethine düştüğü tarih kıtası yer alır (Canım, 1995, s. 290; Hüsâmî, D. H. 2023, s. 25).

Derviş Hasan Hüsâmî'nin diğer bir Türkçe şiiri de tarafımızdan tespit edilmiştir. Hüsâmî mahlasıyla yazılmış sekiz beyitten ibaret kasidesi, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 000985 numarada kayıtlı münşeât mecmuasının 218^b-219^a yaprakları arasında yer alan, Serdâr-ı ekrem Ali Paşa'ya hitaben yazılmış Rebiülevvel 1073 (Ekim 1662) tarihli, Derviş Hasan el-Gülşenî imzasını taşıyan ve ileride metni verilecek mektubun sonunda yer alır.

Güftü, Hüsâmî'yi 'Farsça söyleyen şair' anlamında "Fârsî-gû" bir şair olarak niteler ve aynı mısraında "mesnevîdân" (2001, s. 117) ibaresiyle de iyi Farsça bildiğine işaret eder. Bu ikisi dışında diğer Türkçe şiirleri şimdilik bilinmese de *Tuhfetü'l-Emsâl*'de kendisine ait çok sayıda Farsça beyti, Güftü'yi aynı zamanda Hüsâmî'nin Farsçaya vukufiyetini doğrular. M. Kılıç *Tuhfetü'l-Emsâl*'de lî kaydıyla Farsça "101 beyit, 4 rubâî ve 11 kıta (22 beyt), yani 116 manzume" (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 25) tespit etmiştir. Burada Derviş Hüsâmî'nin Farsçayı nerede ve kimlerden öğrendiği sorusu elde mevcut bilgilerle cevapsız kalmaktadır.

Tuhfetü'l-Emsâl, Derviş Hasan Hüsâmî'nin 1086/1676 yılında "vefatından⁵ altı yıl önce 1080/1670 yılında" (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 22, 29) Edirne'de yazılmıştır. Hüsâmî kendi eserinden önce Mîrek'in *Nevâdirü'l-Emsâl*'de tanık yazmadığı maddelere Farsça şahit beyit yazmıştır. Bu şahit beyitler ilk olarak *Nevâdirü'l-Emsâl*'in Sü. Serez 03822 numarada kayıtlı mecmua içerisinde yer alan ve Hüsâmî'ye çok yakın biri olarak tahmin ettiğimiz Derviş İbrahim Gülşenî'nin nesih hattıyla Zilkade 1068 (Ağustos 1658) tarihinde Edirne'de istinsah edilmiş nüshasında

⁵ İsim ve mahlas benzerliği nedeniyle kaynaklarda (Canım, 1995; Hüsâmî, D. H. 2023) Derviş Hasan Hüsâmî'nin vefat yılına ilişkin farklı tarihler görülür.

karşımıza çıkar. Bu nüshada tıpkı *Tuhfetü'l-Emsâl*'de olduğu gibi (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 24) “*beyt-i lî* kaydıyla yirmi iki beyit ve *kıt'a-i lî* kaydıyla ikişer beyitten ibaret iki kıta olmak üzere toplam yirmi altı Farsça beyit” (Mîrek Muhammed, 2024, s. 37) tespit edilmiştir. Nüshanın istinsah kaydında *lî* kaydıyla yazılmış bu Farsça tanık beyitlerin Hüsâmî'ye ait olduğu “*Bu nüshada vâkı' ebyâtun ibtidâsında surhıla tahrîr olan lî lafzı Dervîş Hasan Gülşenî'nün îrâd eylediği şevâhidün alâmetidür, gafllet olunmaya*” (Mîrek Muhammed, 2024, s. 37) notuyla ifade edilmiştir. Yine 1070 (1660) yılında Dervîş Hasan el-Gülşenî imzasıyla istinsah edilmiş Millet Kütüphanesi Reşid Efendi 1029 numarada kayıtlı mecmuanın 194^b-228^b yaprakları arasında mevcut *Nevâdirü'l-Emsâl* nüshasının sonunda “*beyit evvellerinde olan lî lafzı Dervîş Hasan Gülşenî'nün îrâd itdüğü şevâhidün alâmetidür*” (yp. 228^b) kaydı vardır. Hüsâmî'ye ait şahit beyitler İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar (İÜNEKTY) 3691, 10825 ve 10348, Milli Kütüphane Mf. A-3061 ve Sü. Atıf Efendi 2051 numaralarda kayıtlı nüshalarda (Mîrek Muhammed, 2024, s. 36-53) da görülmektedir. Ancak İÜNEKTY 10348 nüshada yer alan Hüsâmî'ye ait tanıklar için *lî* kaydı düşülmemiştir. Sü. Atıf Efendi 2051 numarada kayıtlı nüshada *lî* kaydı yerine *şair* ibaresi yazılmıştır. *Nevâdirü'l-Emsâl*'de Dervîş Hüsâmî'ye ait şahit beyitlerin tamamı *Tuhfetü'l-Emsâl*'de yine *lî* kaydıyla yer alır. *Nevâdirü'l-Emsâl*'de Hüsâmî'ye ait şahit beyit sayısı yirmi altı iken kendi eserinde M. Kılıç'ın tespitine göre “116” (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 561) beyittir. Hüsâmî gerek *Nevâdirü'l-Emsâl*'de gerek *Tuhfetü'l-Emsâl*'de tanıdığı olan bazı maddeler için de ilave şahit beyit yazmıştır. M. Kılıç, Hüsâmî'nin *Nevâdirü'l-Emsâl*'in içeriğinden büyük oranda yararlanmasını dikkate alarak *Tuhfetü'l-Emsâl*'de en fazla tanık beytin Hüsâmî'ye ait oluşunu, müellifin eserine “kendi şiirleri ile telif hüviyeti kazandırma çabası” (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 562) olarak değerlendirmiştir. Sonuç olarak Hüsâmî Edirne'ye dönüşünden hayatının sonuna

kadar Farsça deyim ve mecaz derlemesi ile meşgul olmuştur. *Tuhfetü'l-Emsâl* bu meşguliyetinin bir ürünüdür.

5. ESERLERİ

Edirneli Derviş Hasan Hüsâmî'nin *Tuhfetü'l-Emsâl*'i, musikiye dair *Nüzhethnâme* (Yazar, 2011, s. 1156; Hüsâmî, D. H. 2023, s. 26) adlı risalesi,⁶ Urfi'nin na'atlarından beş beytine yazdığı şerhi, *kûr u kebûd* ikileminin izahı ve Serdâr-ı ekrem Ali Paşa'ya yazdığı ubudiyyetnâmesi onun adına tespit edilmiş telifleridir. Aşağıda Hüsâmî'nin kaleminden çıkmış bu kısa yazıların ve mektubunun metinleri verilecektir.

5.1. Kûr u kebûd

Kûr u kebûd ikileminin Hüsâmî tarafından yapılmış izahı, daha önce de sözü edilen Sü. Atıf Efendi 2051 numarada kayıtlı, 1660 yılı Temmuz-Aralık aralığında bizzat Hüsâmî'nin talik hattıyla oluşturduğu mecmuanın 102. yaprağının b yüzünde yer alır. Hüsâmî *kûr u kebûd* ikileminin kelime ve mecaz anlamları üzerinde durmuş, izah sonunda Kemâl İsmâil İsfahânî'den şahit beyit nakletmiştir. Hüsâmî, ikilemi, *gûr u kebûd*, *kûr u kebûd* ve *kûr kebûd* varyantlarıyla⁷ ele almış; *gûr*'a kabir, yaban eşiği; *kebûd* (*kebût*) kelimesine meyyit, dağ, bayat ekmek, kurumuş nesne; *kûr*'a gözsüz, züğürt anlamlarını vermiştir. *Kûr u kebûd Tuhfetü'l-Emsâl*'de madde başı olarak yer alır. Ancak aşağıda verilecek izah ve tanık beyit -izah sonradan hatalı bulunmuş ve tanık beyit uygun görülmemiş olsa gerek- *Tuhfetü'l-Emsâl*'de yer almaz. Hüsâmî'nin izahta verdiği

ببین کبودی این کیسه سپهر که او به یک درست چنین تیز می کند بازار

⁶ Bir nüshası Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 1299 numaralı mecmuada (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 26) yer alır. Diğer bir nüshası da Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum AEmnz 736/2 numarada kayıtlıdır.

⁷ Bu varyantlar başlıkta köşeli ayraç içinde verildi.

şahit beyit, kendi ifadesinden de anlaşılacağı üzere, *kûr u kebûd* için değil, *kebûd-kîse* mecazı için aktarılmış ve *Tuhfetü'l-Emsâl*'de de *kebûd-kîse* (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 416) maddesinde verilmiştir. Yukarıda verilen ve müellifin izahında yer alan beyit, *Nevâdirü'l-Emsâl*'de (Mîrek Muhammed, 2024, s. 215) ve *Ferheng-i Şu'ûrî*'de (Şu'ûrî, 2019, s. 321-322) yine *kebûd-kîse*⁸ maddesi için yazılmıştır. *Tuhfetü'l-Emsâl*'de *kûr u kebûd* ikileminde (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 443-444) her iki kelimenin kâf-ı Arabî ile yazıldığı belirtilerek “âciz ve furû-mânde” anlamı verilmiş ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden beyitler tanık gösterilmiştir. *Kûr u kebûd*,⁹ aynı tanım ve tanıkla *Ferheng-i Şu'ûrî*'de de (Şu'ûrî, 2019, s. 321-322) yer alır.

Kûr u kebûd [gûr u kebûd, kûr kebûd, kebût] (Atıf Efendi 2051, yp. 102^b)

Emsâl-i A'câmıdandır ve şöyle müsta'meldür ki iki şey'ün birbirlerine münâsebeti olup her vechle lâıyk olduğu hâlde zurafâyı 'Acem kinâye kasd idüp *gûr u kebûd* dirler, ya'nî makbere ve meyyit dimekdür. Zîrâ makbere ve meyyit'ün birbirine nice münâsebeti varise bu nesne dahı münâsib olmuştur diyecek mahalde *gûr u kebûd* meselini darb iderler ve dahı *gûr*, kâf-ı Acemîle makbereye dirler ve *kebûd* meyyite dirler. Egerçi *kebûd* lafzı dâlıla ve gâh tâ¹⁰ iledür ve Arabîdür. Nihâyet miyân-ı suhendân-ı A'câmıda ekser dâlıla müsta'meldür ve bir vech-i âhar

⁸ Mîrek kelimeyi “bir kimesne zügürd olup beş akçaya kâdir olmasa ve olduktan sonra hisseti gâlib olsa” (2024, s. 198) sözleriyle tanımlanış, Şu'ûrî “sonradan devlete ermiş” (2019, s. 306) karşılığını vermiştir. Her ikisinde aynı beyit şahit gösterilmiştir.

⁹ Afîfi bu ikilem için “kusurlu, rezil, çirkin; şaşkın, ahmak” (1997, s. 2090), Enverî “çirkin, kusurlu; perişan, mahzun; karanlık; pişman, başı eğik, mahcup” (2004, s. 1296) mecaz karşılıklarını zikretmiştir. Bu iki sözlükte *Mesnevî* ve *Dîvân-ı kebîr*'den tanık beyitler aktarılmıştır. İkilemin *kebûd u kûr* varyantı (Mîrzâniyâ, 1999, s. 663) ve “bahtsızlık, talihsizlik” anlamında *kûrî yu kebûdî* (*kebûdî yu kûrî*) (Muhammed Pâdişâh, 1984, s. 3501; Mu'in, 1992, (3) 3122) biçiminde kullanımı da vardır.

¹⁰ Derî Farsçasında *kûrî yu kebûtî* söyleyişi vardır.

dahı budur ki *gûr* ve *kebûd* hayvân ve tag dimekdür, seg be-sahrâ demek gibidür. *Gûr* lügatde yaban eşegine dirler ve *kebûd* taga dirler. Bu ikisinün münâsebet-i külliyesi olmagıla mahallinde *gûr u kebûd* deyü darb-ı mesel iderler. Zîrâ beyne'l-A'câm meşhûrdur ki iki nesnenün münâsebeti mahallinde *gûr u kebûd* meseli îrâd olunur ve bir vechle münâsebeti olmadığı hâlde *şutur gurbe* meseli kinâye olunur. Husûsan bir vech-i âhar dahı budur ki *kûr u kebûd* vâv-ı âtîfasız izâfetle zügürd ve hasîs kimesneye dirler. Zîrâ *kûr* kâf-ı Arabîyle lügatde gözsüz ma'nâsınadur ammâ ıstılâhda zügürd ma'nâsına müsta'meldür ve *kebûd* lügatde gayet bayat olup kurımış nesneye dirler. Hattâ Belhîler lisânında begâyet kurımış ekmege *kebûd* dedükleri meşhûr ve müte'ârefdür. Ol sebeddendür ki Semerkandîler meyânında bir kimesne ziyâde hasîs ve denî-tab' olsa idi ol kimesneye *kûr u kebûd* deyü kinâye eylerler ki zebân-ı Türkîde ol makûle şahsa *gök zügürd* deyü kinâye iderler ve dahı zügürde *kebûd-kîse* ve *siyâh-kîse* didükleri Mevlânâ Kemâl İsmâ'il'ün felek ve âftâb hakkında didüğü işbu beytinden zâhirdür. Beyt:

ببین کبودی این کیسه سپهر که او به یک درست چنین تیز می‌کند بازار

ve beytde vâkı' olan *dürüst* lafzı *meskûk* ma'nâsınadur.

5.2. Urî'nin Na'tlarından Beş Beytin Şerhi

Derviş Hasan Hüsâmî, Urî şârihleri (Neşâtî, 2000; Yılmaz, 2004; Yılmaz, 2007; Gözitok, 2017) arasında anılmaz. Mevcut şerh mukaddimesiz olup bir deneme niteliğindedir. Yine de aşağıdaki beyitlere yazdığı şerh ile Gözitok'un (2017) vefat tarihlerine göre kronolojik sırayla tanıttığı on yedinci yüzyılda yaşamış Urî şârihleri arasında Edirneli şair Neşâtî (ö. 1085/1674) ile birlikte ilk sırada yer alır. Hüsâmî de Urî'nin münâcât ve na'ta dair kasidelerinden beş beyit şerh etmiştir. Şerh *ebyat-ı 'Urî der na't-ı Nebî* başlığı altında yazılmıştır. Muhammed Velî el-Hak Ensârî'nin *Külliyât-ı Urî-yi Şîrâzî* adlı neşrinde *Urî Dîvânı*'nda

yer alan na'ta dair nâ-tamâm 63. kasidenin dördüncü beyti (*Külliyât-ı Urî, 1999, s. 302*)

عهد قدیم را به عدم دست می‌دهد

از شوق وصل [شاهد] عصر تو کرده است احتلام

ile, na'ta dair birinci kasidenin otuz ikinci beyti (*Külliyât-ı Urî, 1999, s. 14*),

تقدیر به یک ناقه نشانید دو محمل سلمای حدوث تو و لیلای قدم را

yine aynı kasidenin yirmi altı ve yirmi yedinci beyitleri (*Külliyât-ı Urî, 1999, s. 14*)

از بس شرف گوهر تو منشی تقدیر آنروز که بگذاشتی اقلیم قدم را

تا حکم نزول تو در این دار نوشته است صد ره به عبث باز تراشیده قلم را¹¹

ve münâcâta dair 74. kasidesinin yirmi üçüncü beyti (*Külliyât-ı Urî, 1999, s. 347*)

من که باشم عقل کل را ناوک انداز ادب مرغ اوصاف تو از اوج بیان انداخته

şerh¹² edilmiştir.

Ebyât-ı Urî der Na't-ı Nebî aleyhi's-selâm (yp. 103^a)

عهد قدیم را به عدم دست می‌دهد

از شوق وصل [شاهد] عصر تو کرده است احتلام

Ahd-i kadimden murâd âlemü'l-mücerred ani's-sıfâtur ki bu mahalde tecellî-yi zuhûr ve butûn mutasavver degüldür belki zât-ı ilâhî henûz dâyire-yi esmâya ve sıfâta tenezzül

¹¹ Urî-yi Şîrâzî'nin Dîvânı'nda özellikle na'ta dair kasideleri yanı sıra diğer kasideleri, bazı gazelleri ve müşkil beyitleri pek çok şârih tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhlerin metinlerine, şârihlerine ve şerhlerin nüshalarına ilişkin çok değerli çalışmalar yapılmıştır. "Râ" redifli bu beyitler ve beyitlerin yer aldığı kasidenin şerhleri için bk. Karabey ve Atalay, 1998; Neşâtî, 2000; Yılmaz, 2004; Çaldak, 2005; Yılmaz, 2007; Yılmaz, 2010; Gözitok, 2017).

¹² Aynı beyit ve beytin yer aldığı kaside için yazılmış diğer şerhler ve şârihleri için bk. Karabey ve Atalay, 1998, s. 23; Yılmaz, 2004, s. 429; Gözitok, 2017, s. 83-93, 102-114.

itmedügi hâldür ki *küntü kenzen mahfiyyen* kelimâtı bundan ibâretdür ve ademden murâd âlem-i a'yân-ı sâbite-yi ilmiyyedür ki [mevâdd],¹³ ta'ayyünât, mükevvenât anda müteayyin [ve] ma'lûm olur ve *ademde vâkı'* olan *bâ* ilsâk içündür. *Mî-dehed'*de *mî* hâl ifâde idüp muzâri'a musâdif olmasından ma'nâ-yı beyt böyle iktizâ ider ki "Ey habîb-i Hudâ ahd-i kadîm ademe mülâsık olduğu hâlde ya'nî ilm-i ilâhiyye mertebe-yi ayna gelüp bunca tekessürâtı mûcib olduğu hinde iânet idüp muarrâ nisbeti sebebiyle senün asrın hılkat-ı zâtına müsâdif olmak şevkinden ihtilâm eylemişdür ya'nî adem-i sırfdan bir şey'ün zuhûrî melhûz degil iken senün vücûduñ bâis-i zuhur-ı mükevvenât olmasıyla ol vaktün vuslat ve müsâdifesi şevkinden irâde-yi ezeliyye-yi ilmiyye muhtelim olup bunca zuhurât ve mükevvenâtı ve sıfât ve tekessürâtı iktizâ-yı zâtıyye üzere -ki ilet senün hılkat-ı vücûduñdur- zuhûra getürdi ne an ki eger senün vücûduñ maksûd-ı âferîniş-i âlem olmayaydı ademden bir şey sâdır [olmazdı]¹⁴. İmdi hakikat senün vücûduñ asl-ı hılkat-ı kâyinât olup ahd-i kadîm muktezâsı mısâkınca âlem-i ademden mevcûd olması şevkinden mücerred bu dükelü havâtır zuhûr ve butûn-ı ademden zâhir olmuşdur kemâ verede fi'l-hadîsi'l-kudsî *levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk*. İmdi işbu havâtır-ı cüz'iyeye ve külliye indellâhu taâlâ bir şey hakîr olup vücûd-ı hazret-i Muhammed Mustafâ aleyhi's-selâm ilet-i gâiye ve maksad-ı aksâ olmasına kıyâsen sâyir zevât-ı mevcûdâtın ademden mevcûd olmaların mertebe-yi hilmde mülâhaza itmekle şâir –rahimehullâhu taâlâ bu güne ta'bîr eylemişdür.

Velehu der na't

تقدیر به یک ناقله نشاید دو محمل سلمای حدوث تو و لیلای قدم را

Takdîrden murâd murâd-ı tecellî-yi irâde-yi ezeliyye-yi ilâhiyyedür ve *nâkadan* murâd mahall-i kuvâ-yı nâtika-yı

¹³ Metinde: مؤاد

¹⁴ Metinde: اولیدی

insâniyye olan dil didükleri *lahm-i basîtdür* ve *du mahmilden* murâd mahmil-i evvel kelime-yi ılliye-yi lâ ilâhe illallâhdur ve mahmil-i sâniiden murâd kelime-yi celîle-yi Muhammed Resûlullâhdur ki Leylâ-yı kıdem işâret-i kelime-yi tevhit-i ilâhiyyedür ve selmâ-yı hudûs işâreti kelime-yi şehâdet-i nebeviyyeye işâretdür. [yp. 103^b] İmdi bu beyt-i latîf Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem na'tında vâkı' olmagla ma'nâ-yı münîfi budur ki “Ey habîb-i Hudâ! Âlem-i ezelde irâde-yi ilâhiyye böyle iktizâ itmişdür ki bizzât Leylâ-yı kıdem ile senünj selmâ-yı hudûs-ı vücûd-ı bihbûdunu -ki kelime-yi şehâdet-i lâ ilâhe illallâh ve Muhammed'ün Resûlullâhdur- iki mahmil-i bî-adîl mesâbesinde kılup nâka-yı elsine-yi nâsa tahmil buyurmuşdur tâ kim mahmûlî olan mahlûkât erbâb-ı halâs ve'l-cennât olalar dimekdür.

Velehu der na't

از بس شرف گوهر تو منشئ تقدیر آن روز که بگذاشتی اقلیم عدم را
تا حکم نزول تو دریوار نوشتست صد ره بعثت باز تراشیده قلم را

Gevher ıstılâh-ı hükemâda vücûd-ı mevcûda dirler ki mahsûs ve müteayyin ola. Zîrâ cevherün hilâfidur. İsti'mâlâtıda cevher ma'kûlâtıdandır ve kâbil-i inkısâm ve laht-ı havâsa dâhil degildür ve *münşî-yi takdir*den murâd tecellî-yi irâde-yi ezeliye-yi ilâhiyyedür ki iktizâ-yı îcâb-ı mükevvenât zuhur ve butûnı mûcibdür ve *ademen*den murâd adem-i izâfidür. Hükemâ aña a'yân-ı sâbite dirler ki henüz irâde-yi ezeliye-yi ilmiye ma'lûm olup mevcûd ve mahsûs olmadığı mertebedür ve lafz-ı hükm-i münşî-yi takdir ibâretine mûraât-ı nazîr vâkı' olmuş bir lafzdur ve müsteâr olan bu kıt'ada ancak levâzımât-ı kitâb-ı münşiyândur. Meselâ bi-hasebi'l-ıstılâh bir vücûd-ı mükerrerünj şevket ü azemetine münâsib taraf-ı şâhîden verilen tevkî' ki bir menzilden bir menzile azîmet eyledüğünde me'mûr olduğu üzere anunj isti'dâd-ı zâtı mûcibince ihtirâm eyleseler ol yarlığ-ı belîga ıstılâh-ı küttâbda hükm dirler ve *der in dârdan* murâd âlem-i

mülkdür ki fi'l-cümle suver-i mümkinât anda zâhirdür ve *abs* ıstılâh-ı küttâbda varaka-yı müsveddeye dirler ki anda maksûd olan umûruñ ahvâline intizâm-ı husûsîçün nice yüzden sebt ü tahrîr ve tagyîr ü tekrîr olınup andan müste'id olduğu mikdâr hükm tertîb olındığı beyâzdan sonra pes-mânde olan evraka beyne'l-küttâb *abs* ıtlak olunur. Nitekim Mevlânâ Âlemî'nün bu kıt'asından fehm olunur. Kıt'a:

بله در خط عذارت چه فتنه روی نمود
که هرکه هست ازو سینه چاک چون قلمست
قضا که مشق عبث کرده بهر حسن خطت
بکام دل نرسید و هنوز در المست

İmdi bu kıt'a-yı latîf na't-ı şerîfde vâkı' olmakla ma'nâsı böyle iktizâ eyler ki "Ey Resûl-i güzîn senün şeref-i zâtun be-gâyet azîm olduğuçün münşî-yi takdîr ol gün ki iklîm-i ademden ya'nî âlem-i melekûtudan vücûd-ı mes'ûduñı ta'yîn eyledi tâ âlem-i mülke gelince hükm-i nüzûl-i makbûlünjı dahı zât-ı şerîfünjê lâıyk ola deyü yüz kerre müsevvedde kalemin tırâş eyledi ya'nî her ne kadar münşî-yi takdîr inşâ-yı hükm-i Resûl'de eylediyse yine zât-ı Resûl-i aleyhisselâmı ukûl muhît olduğu mertebeden berter görüp bilmesinden tekrâr be-tekrâr müsevvedde-yi dîger eyledi dimekdür. Hakkâ ki bu ibâretle ta'bîr-i azîm-i şân-ı Resûl-i Hudâ'yı beyândur.

Velehu (yp. 104^b)

من که باشم عقل کل را ناوک انداز ادب مرغ اوصاف تو از اوج بیان انداخته

Akl-ı külden murâd inde'l-muhakkıkîn akl bi'l-melekedür ki iktisâb-ı nazariyye için mahsûs olan ilm-i zarûrîden ibâretdür ve *nâvek-endâz* beyne'l-A'câm mu'allim ve mürebbî ma'nâsına müsta'meldür. Nitekim Mevlânâ Hâkânî'nün fahriyyesinde vâkı' olan bu beytinden fehm olunur. Beyt:

من طفیل آن دبستان معانی پرورم عقل کل آنجا نباشد ناوک انداز ادب

İmdi şâ'ir na't-ı Resûl-i ekremde kemâl mertebe acz ve kusûrına mu'terif olup bu gûne simet-i iftîhâr-ı nüshaşinâsî ve âdâbîden mehâret arz idüp dir ki “Ey server-i kâ'inât ve ey mefhar-i mevcûdât men ki zirve-yi arş-ı ma'ânîde akl-ı külle mu'allim-i merâsim-i nüktedânî ve mürebbî-yi mebânî-yi suhenrânî olmuş iken senûn murg-i arş-âşiyân evsâfuñ beni evc-i beyândan almışdur ya'nî vâsf-ı zât-ı şerîfûñ tâ bu kadar ilm ve ma'rifetimle beyâna kâdir olmadum dimekdür.

Harrerehu el-fakîr Dervîş Hasan

5.3. Ubûdiyyetnâme

Serdâr-ı ekrem Ali Paşa'ya yazılmış Rebiülevvel 1073 (Ekim 1662) tarihli bu mektubun aşağıda çeviri yazısı verilen metni Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 000985 numarada kayıtlı münşeât mecmuasının 218^b-219^a yaprakları arasında olup Dervîş Hasan el-Gülşenî imzasını taşır. Mektup metninde ‘serdâr-ı ekrem’, ‘vezir’ unvanları dışında Ali Paşa'nın kimliği açık değildir. *Sicill-i Osmânî*'de (Mehmed Süreyyâ, 1895, 3/495-518) biyografileri verilen Ali Paşalar arasında mektuptaki ipuçlarına en uygun isim Çengiçzâde (Çengîzâde) Ali Paşa'dır. Çengizâde Ali Paşa ya da Çengiç Ali Paşa “aslen Azerbaycan'ın Egil kentinden Çengi ailesine mensuptur. Aile adını Çankırı'da varsayılan mülklerinden alır” (Madunić, 2012, s. 95). Çengi ailesi 16. yüzyılın ortalarında Bosna'ya gelmiş, 17. yüzyılda Hersek merkezli geniş bir toprak ağını kontrol eden bölgesel bir elit hâline gelmiştir (Madunić, 2012, s. 95). Bu aileye mensup olan Ali Paşa, Sultan I. İbrahim (1640-1648) döneminde 1648 yazında vezaret rütbesi (Oğuzoğlu, 2015, s. 34) alarak Hersek alaybeyliğine tayin edilmiştir. Girit'te Venedik-Osmanlı savaşı sırasında Dalmaçya cephesinde önemli faaliyetler (Madunić, 2013, s. 47) yürütmüştür. Ali Paşa, 1642-1657 yılları arasında paşa ve vezir rütbesiyle on altı yıl Balkanlarda önemli görevler üstlenmiş, “1 Ağustos 1664 tarihinde Sen Gotthard mevkiinde

vuku bulan muharebede ise şehit düşmüştür”¹⁵ (Oğuzoğlu, 2015, s. 34). Ekim 1662 tarihli ubudiyetnâmenin Çengizâde Ali Paşa’ya yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Derviş Hasan, mektupta önceden tanıştıkları ve dostlukları olduğu anlaşılan Ali Paşa’ya muhabbetlerini sunmuş, ahvalini arz etmiş, ayrıca kendisine hediye olarak bir top kokulu sabun gönderdiği notunu da düşmüştür. Mektup, Derviş Hasan Hüsâmî’nin sekiz beyitlik kasidesi ile sonlanır.

**Mahmiye-i Edirne sâkinlerinden Dervîş Hasan
Hüsâmî’nün Serdâr-ı ekrem Ali Paşa hazretlerine
ubûdiyyetnâmesidür fî şehri Rebûlevvel sene 1070**

دلت شادمان باد و رایت منیر ز بخت تو دست حوادث قصیر
بهر حال ایزد ترا یار باد فنعم الوکیل و نعم النصیر¹⁶

Her dürr-i ikbâl ki sadeî-i âbgûn-ı sipîhr-i bukelemun içre
neşv ü nemâ bula ve her cevâhir-i iclâl ki kân-ı âlem-i imkânda
pertev-i şems-i inâyet-i bî-çun ile hoş-reng ü behâ ola hemvâre
vâlâ-cenâb vezîrî ki dil-i dânâ-yı pür-güheri zîver-i suver-i
rûhperveri ile bir rûh-ı musavver ve akl-ı bî-hemtâ-yı hüsn-tedbîri
âsmân-ı ezhâr-ı âlemiyânda bir mihr-i enverdür. Beyt:

نور محضست مگر عنصر این جوهر پاک
ورنه این گونه کمالات نیاید از خاک¹⁷

¹⁵ Madunić (2012) Cengizâde Ali Paşa’nın “Mart 1664 tarihinde Belgrad’a doğru yola çıktıktan sonra kendisinden farklı haberler alındığını” (s. 114) söyler. Bir rivayete göre Mart 1664 civarında padişahın emriyle idam edilmiş (Madunić, 2013, s. 77), bir rivayete göre Kanizsa beyliğine (Madunić, 2012, s. 114) atanmıştır.

¹⁶ *Gönlün şen olsun, fikrin aydın
Talihinle belalar uzak dursun
Allah her hâlukârda yardımcın olsun
“O ne güzel vekil ve ne güzel yardımcıdır”*

¹⁷ Bu tertemiz cevherin özü sırf nur olmasaydı topraktan böylesi mükemmellikler hâsıl olmazdı.

Nesr: Pîşgâh-ı izzet-i destgâhlarına sercümle îsâr kılınmış zımnında arzadâşt-ı dâ'î-yi dîrîne oldur ki eger âyîne-yi dil-i safâgüsterde âyîn-i safâ-yı germ yüz gösterüp çigünegî-yi hâl alâ sebîli'l-icmâl pîrâmûngüzâr hâtır-ı ferhunde-fâlları buyurulmak sezâ buyurılırsa bi-hamdihi sübhâne henûz mesnednişîn-i kasr-ı sıhhat olup şâhid-i nâzenîn da'avât-ı icâbet-gâyâtları her lahza zînetfezâ-yı meclis-i ünsümüz olduğu emr-i mukarrerdür. Lâkin bunca eyyâm fütuhât ve hengâm-ı saâdâtta biz nâ-murâdların hâtırdan dûr ve nevâzişnâmelerinden mehcûr buyurdukları hâtır-ı nâ-be-sâmâna egerçi bâis-i perîşânî olmuşdur ammâ *ez dil bi-reved her ançı ez dîde bi-reft*¹⁸ zemzemesi tesliyebahşâ-yı hâtır-ı gamazmây olmagla tekrâr istid'â-yı merâm-ı dil-i nâ-kâm işbu ebyât-ı perîşân-nûkât ile mürâ'at olunup irsâl olunmuşdur. Ebyât:

Nice olam kâmcûy-ı şâhid-i vasl ü talâk

Bezm-i nâ-kâmîde dil hicriyle kıldı ittîfâk

Telhkâm-ı şerbet-i cevri-i ümîd oldum beter

Kıl beni sâkî şarâb-ı lutfîla şîrîn-mezâk

İtme dârû-yı tegâfülle devâ ben hastaya

Ey tabîbim câna te'sîr itdi derd-i iştiyâk

Dil talebkâr-ı perestâr-ı melâhat-pîşedür

İstemez hûr-i cinân dûşîze-yi zerrîn-nitâk

Kâmyâb itseñ n'ola ben nâ-murâdı dünyede

Virdi Hak devletle saña bunca tâk u tumturak

Yâda gelmez mi Hüsâmî müstemendüñ olduğu

Dâ'î-yi muhlis muhibb-i bî-riyâ vu bî-nifâk

Tâ arûs-ı dehre dâmâd-ı zamâne rûz u şeb

¹⁸ Gözden ırak olan gönülden de ırak olur.

Vasl ü hicrile vire geh kâbin ü gâhî talâk

Gelsün ebkâr-ı makâsîd dest be-dest vasl olup

Külbe-yi ikbâlûne tâ haşr bî-hicr ü firâk

Hâşiye înest:

Husûsâ levs-i ekdâr-ı havâdis-i kevnîyyeden ba'de'l-yevm dest-i tab'-ı çâlâkları pâk ve revs-i havâcis-i zihniyyeden dâmen-i hâtır-ı derrâkları bî-vehm ü bâk olmak için bir top mülevven ve mahbûb sâbûn-ı müşknümûn ve itrnâk irsâl olunmuştur. Hezâr yümn ü mekremetle micmeregerdân-ı bezm-i simât-ı şahâneleri oldukda me'mûldur ki ol mahbûb top-ı gabgabun her bâr hâtırın dest-i nevâziş-i dilperverişiñüz ile ele almakdan hâlî olmayasız. Beyt:

عمرت دراز باد که من در پناه تو دارم امید آنکه به امیدها رَسَم¹⁹

Mine'l-muhlisi'l-fakîr ed-dâ'î Dervîş Hasan el-Gülşenî

6. SONUÇ

Dervîş Hasan Hüsâmî hattat, şair ve yazar kimliği ile Edirne'nin önemli simalarından biridir. Osmanlı edipleri ve şairlerince Farsça şiirde sebk-i Hindî üslubunun önemli temsilcilerinin yakından takip edildiği, şiirlerinin mütalaa edildiği 17. yüzyılda yaşamıştır. Doğum tarihi ve tahsili konusunda bilgimiz yoktur. 1658 yılından 1676 yılında vefatına kadar Edirne'de Farsça deyim ve mecaz derlemesi ile meşgul olmuştur. *Tuhfetü'l-Emsâl* bu meşguliyetinin bir ürünüdür. Divan yahut divançe sahibi olmasa da Bağdat fethine düşürdüğü tarih kıtası ile anılır. Şiirde Hüsâmî mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirleri toplu hâlde değildir. Riyâzî'nin *Düstûru'l-Amel*, Mîrek'in *Nevâdirü'l-Emsâl* ile *Şehrî ve Güli* adlı eserleri ile çok yakından

¹⁹ Ömrün uzun olsun da ben senin himayende umutlarıma ereceğimi umut edeyim.

ilgilenmiştir. Bunların dışında da istinsah ettiği eserler onun hattat olarak ünlenmesini sağlamış ve Edirne'nin meşhurları arasında yer almıştır. Künyesinde Gülşenî nisbesini zikretmekle birlikte melamî olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür. Farsça yazdığı beyitler ve manzumeler, tespit edilebilmiş Türkçe şiirlerinden çok daha fazladır. Şiir yazacak kadar Farsçayı nerede ve ne şekilde öğrendiği bilinmez. Mîrek'in *Nevâdirü'l-Emsâl* adlı eserinde tanıksız maddelere Farsça şahit beyitler yazmıştır. 'Lî' kaydını düşerek yazdığı bu beyitleri *Nevâdirü'l-Emsâl*'i kaynak ve örnek alarak telif ettiği eseri *Tuhfetü'l-Emsâl*'e de aktarmıştır. *Tuhfetü'l-Emsâl*'de de yine kendisine ait çok sayıda Farsça beyit ve manzume vardır. Riyâzî'nin *Düstûru'l-Amel*, Mîrek'in *Şehrî* ve *Gülî* ile *Nevâdirü'l-Emsâl* adlı eserlerini istinsah etmesi, kendisinin Farsça şiire olan özel ilgisini gösterir. *Tuhfetü'l-Emsâl* de onun sebk-i Hindî üslubu ile önem kazanan Farsça atasözleri ve mecazları derleme çabasının kıymetli bir ürünüdür. Hüsâmî ayrıca Urî'nin na'atlarından beş beyte yazdığı şerh ile hemşehrîsi Neşâtî ile birlikte ilk Urî şârihleri arasında yer almıştır. Farsça şiirin mecaz dünyası ile bu kadar meşguliyeti Derviş Hasan Hüsâmî'nin Edirne edebî meclislerinin saygın ve etkin üyelerinden biri olduğunu söylememiz için yeterlidir. Serdâr-ı Ekrem Ali Paşa'ya yazdığı mektubu da dönemin önemli siyasi figürleriyle olan ilişkilerine ışık tutar.

KAYNAKÇA

- Affî, R. (1997). *Ferhengnâme-yi şî 'rî* (Cilt 3). İntişârât-ı Surûş.
- Ahmed Bâdî. (2014). *Riyâz-ı belde-i Edirne* (Cilt 2, N. Adıgüzel ve R. Gündoğdu, Haz.). Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Canım, R. (1995). *Edirne şairleri*. Akçağ Yayınları.
- Çaldak, S. (2005). Urfî-dânlar arasında 'Urfî'nin bir beytinde geçen 'Abes' kelimesi üzerine tartışmalar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 71–84.
- Derman, M. U. (1994). Derviş Abdî-i Mevlevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, 190–191.
- Enverî, H. (2004). *Ferheng-i kinâyât-ı Suhan* (Cilt 2). İntişârât-ı Suhan.
- Gölpınarlı, A. (1992). *Melâmîlik ve Melâmîler*. Gri Yayın.
- Gözitok, M. A. (2017). Türk edebiyatında Urfî-i Şîrâzî şerhleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19(19), s. 77-122.
- Güftî, (2001). *Güftî ve Teşrifâtü 'ş-su 'arâsı*. (K. Yılmaz, Haz.). Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Hüsâmî, D. H. (2023). *Tuhfetü'l-Emsâl: İnceleme–Metin–Dizin* (M. Kılıç, Haz.). DBY Yayınları.
- Hüsâmî, D. H. (1670). *Tuhfetü'l-Emsâl* [Yazma eser]. Sü. Şehit Ali Paşa, No. 2599.
- Ilić, S. (2003). Lâmekânî Hüseyin Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27, 94–95.
- Kara, M. (1996). Gülşeniyiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14, 256–259.
- Karabey, T. ve Atalay, M. (1998). *Şerh-i ba'z-ı kasâ'id-i 'Urfî*. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Kılıç, M. E. (2017). İki dîvan hakikatte kime aittir? A. Kartal, M. M. Tulum (Ed.), *Mertol Tulum Kitabı* (s. 463–479) içinde. Sivrihisar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kılıç, R. (2004). Osmanlı Devleti'nde Gülşenî tarikatı (genel bir yaklaşım denemesi). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 15, 209–226.
- Külliyyât-ı Urfî-yi Şîrâzî* (1999). (Cilt II). Çâp-i evvel. Be-kûşîş ve tashih-i Muhammed Velî el-Hak Ensârî. Mü'essese-yi intişârât ve çâp-i Dânişgâh-i Tahrân.
- Madunić, D. (2012). Csengizáde Ali paşa és az Oszmán Birodalom határmenti elitje a krétai háború alatt (1645–1669). *Korall*, 48, 90–120.
- Madunić, D. (2013). Frontier elites of the Ottoman Empire during the War for Crete (1645–1669): The case of Ali-Pasha Čengić. In G. Kármán & R. G. Păun (Eds.), *Europe and the 'Ottoman world': Exchanges and conflicts (sixteenth to seventeenth centuries)* (pp. 47–82). The Isis Press.
- Mecmu'a. [Yazma eser]. Sü. Atıf Efendi Kütüphanesi, No. 2051.
- Mehmed Rızâ. (2020). *Tezkire-i Rızâ: İnceleme–metin–dizin* (G. Zavatçu, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mehmed Süreyya. (1895). *Sicill-i Osmânî* (Cilt 3). Matbaa-i Âmire.
- Mîrek Muhammed. (2012). *Şehrî ve gülî* (B. Kahraman ve Y. Öz, Haz.). Akçağ Yayınları.
- Mîrek Muhammed. (2024). *Nevâdirü'l-emsâl* (Y. Öz ve B. Kahraman, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Mîrzâniyâ, M. (1999). *Ferhengnâme-yi kinâye*. İntişârât-ı Emîr.

- Mu'în, M. (1992). *Ferheng-i Fârsî* (Cilt 3). İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Muhammed Pâdişâh. (1984). *Ânenderâc Ferheng-i câmi'-i Fârsî* (Cilt 4). İntişârât-ı Hayyâm.
- Münşâât mecmuası*. [Yazma eser]. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, No. 000985
- Neşâtî. (2000). *Şerh-i müşkilât-ı ba'z-ı ebyât-ı 'Urfî* (S. Çaldak ve K. Yoldaş, Haz.). Kubbealtı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1997). XVI.-XVII. yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzavî) Melâmîleri ve Osmanlı yönetimi. *Belleten*, 61(230), 93–110.
- Oğuzoğlu, Y. (2015). Çengiçler'in Fırat boylarından Bosna'daki Neretva'ya uzanan öyküsü. M. Esen (Ed.), *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç beyleri* (s. 26–49) içinde. Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları.
- Sofuoğlu, N. (2021). "Her şey aslına döner": Bayramî-Melâmî şair Hüseyin Lâmekânî'nin iki tasavvufî risâlesi. *Dokuz Eylûl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54, 45–63. doi.org/10.21054/deuifd.1016444
- Şahin, O. (2021). Heterodoks sûfîler arasında meçhul bir ismin izini sürmek: Sûfî şair Çelebi Sultan'ın kimliğini inşâ denemesi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(2), 775–796. doi.org/10.18505/cuid.851796
- Şu'ûrî, H. (2019). *Ferheng-i Şu'ûrî* (Cilt 1). (O. Yılmaz, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Tuğluk, İ. H. (2001). *Lâ-Mekânî Şeyh Hüseyin: hayatı, edebî kişiliği ve divanı'nın tenkitli metni* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

- Tuğluk, İ. H. (2009). Edebiyat-toplum ilişkisi: Lâmekânî'nin bir gazeline göre 17. yüzyıl Osmanlı toplumu. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1),81–90.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu sahası klasik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, O. (2004). *Urfî'nin kasidelerine yapılan Türkçe şerhler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Yılmaz, O. (2007). Klâsik şerh edebiyatı literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 271–304.
- Yılmaz, O. (2010). Şiraz'dan Trabzon'a sebk-i Hindî köprüsü: Murtazâ Trabzonî ve Urfî şerhleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 187, 139–158.

TUHFETÜ’L-EMSÂL’İN NEŞRİ ÜZERİNE

Yusuf ÖZ¹

1. GİRİŞ

Tuhfetü’l-Emsâl, Farsça atasözlerinin çıkış hikâyelerini anlatan ve çoğunlukla deyim ve mecazların Türkçe karşılıklarını veren bir sözlüktür. Edirneli Derviş Hasan Hüsâmî (ö. 1086/1676) tarafından “vefatından altı yıl önce 1080/1670 yılında” (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 29) Edirne’de yazılmıştır. Eser on yedinci yüzyılda yazılmış kendi türündeki sözlükler arasında Riyâzî’nin *Düstûru’l-Amel*’i (tlf. 1015-16/1607 ?) ve Mîrek Muhammed’in *Nevâdirü’l-Emsâl*’inden (tlf. 1020/1611) sonra üçüncü sırada (Öz, 2010, s. 70) yer alır.

Tuhfetü’l-Emsâl Muzaffer Kılıç tarafından *Edirneli Derviş Hasan Hüsâmî’nin Tuhfetü’l-Emsâl*’i (*İnceleme-Metin-Dizin*) adıyla önce doktora tezi olarak hazırlanmış (2019),² bazı düzenlemeler ile *Edirneli Derviş Hasan Hüsâmî, Tuhfetü’l-Emsâl [İnceleme-Metin-Dizin]* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul: DBY Yayınları, 2023, 596 s.). İnceleme ve değerlendirmeler bu yayım üzerinden yapılacak, göndermeler ayrıca içinde yalnızca sayfa numarası ile gösterilecektir.

Tuhfetü’l-Emsâl [İnceleme-Metin-Dizin], Kılıç tarafından ifade edilmese de anılan doktora tezinin gözden geçirilmiş hâli değil, bazı düzenlemeler ile yayımlanmış hâlidir. Eserin gerek doktora tezinde gerek kitap olarak neşrinde, ‘tenkitli’ ifadesi

¹ Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.yusufoz@aybu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0650-6104.

² Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

kullanılmamış ise de her iki çalışmada tenkitli metin neşrinin usul ve esaslarına dair uygulamalar vardır. Kılıç, tezinin mevcut hâlini kitap olarak yayıma hazırlarken metni dikkatli biçimde gözden geçirmemiş, tezde çokça görülen yazım hatası ve kusurlu cümleler kitaba da yansımıştır. Yazıda bu yazım hataları ve anlatım kusurlarına değinilmeyecek yalnızca *Tuhfetü'l-Emsâl*'in neşrinde tercih edilen usul ve çeviri hataları üzerinde durulacaktır.

2. TUHFETÜ'L-EMSÂL'İN NEŞRİNE DAİR

Muzaffer Kılıç'ın yayıma hazırladığı *Tuhfetü'l-Emsâl*, giriş, üç bölüm, metin, son söz, bibliyografya ve dizin kısımlarından oluşur. Giriş kısmında, Anadolu sahası Farsça-Türkçe sözlük telifinin tarihsel seyri, sözlük türleri ve deyim sözlükleri üzerine kısa bir değerlendirme yapılmıştır (s. 13-16). Kitabın I. bölümü (s. 17-26) müellife ayrılarak hayatı, vefatı, şiirleri ve şairliği, eserleri başlıkları altında Edirneli Derviş Hasan Hüsâmî hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde başta tezkireler olmak üzere ilgili kaynaklar taranarak Hüsâmî'nin, bazı tezkire türü kaynaklarda hatalı bilgilerden arındırılmış biyografisi ele alınmış; müellifin hattatlığı, şairliği ve meşrebi konusu üzerinde durulmuştur.

İkinci bölüm (s. 27-74) eser incelemesine ayrılmıştır. Bu bölümde eserin mukaddimesinde sözlük ya da müellif adı anılarak zikredilen *Edât-ı Fuzalâ* (tlf. 1419), *Şerefnâme-yi Menyerî* (tlf. 1473), *Mecma'u'l-Fürs* (tlf. 1600), *Düstûru'l-'Amel* (tlf. 1607?) ve *Nevâdirü'l-Emsâl* (tlf. 1611) adlı sözlükler kısaca tanıtılmış (s. 29-33), ağırlıklı olarak *Tuhfetü'l-Emsâl*'in tercüme ve şerh geleneğine katkısı başlığı altında eserde yer alan bazı mazmun ve deyimlerin izahı aktarılarak aynı mazmunu kullanmış şairlerimizden beyitler nakledilmiştir (s. 36-74).

Kılıç, yukarıda anılan sözlüklerin *Tuhfetü'l-Emsâl*'e kaynaklık değerleri konusunda tespitlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Sürûrî'nin *Mecma'u'l-Fürs*'ü için "*Tuhfetü'l-Emsâl*'in ana kaynaklarından biridir" (s. 32), Riyâzî Mehmed'in *Düstûru'l-Amel*'i için "Hüsâmî'nin en çok istifade ettiği kaynaklardan biridir" (s. 32) ve Mîrek'in *Nevâdirü'l-Emsâl*'i için "*Tuhfetü'l-Emsâl*'de, *Nevâdirü'l-Emsâl*'in çoğu maddesi aynıyle alıntılanmıştır. Bu bakımdan Hüsâmî'nin en çok istifade ettiği kaynaklardan biridir" (s. 33) saptamasında bulunmuştur. *Düstûru'l-Amel*'in İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar (İÜNEKTY) 2064 numaralı nüshasında yer alan maddeler ile Kılıç'ın yayımladığı *Tuhfetü'l-Emsâl*'in içerdiği maddeler arasında yaptığımız karşılaştırmaya göre *Düstûru'l-Amel*'in 685 maddesinden 551'i, *Nevâdirü'l-Emsâl*'in 287 maddesinden (Mîrek Muhammed, 2024) 243'ü *Tuhfetü'l-Emsâl*'de tanıklarıyla birlikte yer alır. Hüsâmî, kaynaklarını mukaddimede belirtmiş olduğundan birebir ve uzun alıntılarında kaynağına herhangi bir atıf yapmamıştır. Derviş Hüsâmî kaynakları arasında anmasa da Mîrek'in *Şehrî ve Güli* adlı eserinden istifade etmiş, *Şehrî ve Güli*'nin izahlarında geçen *surh-ayyâr*, *germ-sîr* ve *serd-sîr* ve *korte* gibi kelimeleri eserinde madde başı yapmıştır. Kılıç'ın *Tuhfetü'l-Emsâl*'in metninde yararlandığı nüshalardan biri olan Nurosmaniye Kütüphanesi 4703 numarada kayıtlı nüshasının (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 76) derkenarlarında yazılı *dum-i rûbâh* (s. 538), *zer-i mihrî* (s. 540), *kârd-i rûy-rân* (s. 551) gibi müellif nüshasında bulunmayan maddelerin *Şehrî ve Güli*'den alıntılandığı kayıtlıdır. Gerek metin gerek diğer nüshalardaki maddeler (s. 522) başlıklı kısımda N, MU ve ŞA rumuzlu yardımcı nüshalardan *Tuhfetü'l-Emsâl* neşrinde aktarılmış ek bilgi niteliğindeki izahlarda *Keşşâf* (s. 125), *min Nakşebendî* (s. 363), *Elfâz-ı Müstereke* (s. 464), *Okçızâde* (s. 531, 550), *Tuhfetü'l-İrâkeyn* (s. 522, 531), *Fevâyid-i Yûsefî* (s. 525), *Halîmî* (s. 529), *Sürûrî* (s. 529), *ez Nevâdirü'l-Emsâl-i Mîrek* (s. 236, 532), *Nevadir* (s. 534), *Nigâristân-ı*

Gaffârî (s. 534), *ez Mîrek* (s. 540, 551), *Azmîzâde* (s. 551, 555), *Lûgat-i Rüstem-i Mevlevî* (s. 555), *Ferheng-i Nûreddîn İncûyî* (*Ferheng-i Nureddîn*) (s. 533, 547) *Mecmûatü'l-Üns* (s. 542), *Mahmûdiye* (s. 542), *Sûdî Şerh-i Bûstân (Sûdî)* (s. 446, 546, 549, 559), *Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz* (s. 420, 484, 546), *Müeyyidü'l-Fuzalâ* (s. 556), *Münşeât-ı Abdullah Morvarid* (s.556), *Mahzen* (s. 558), *Mecmua-yi Şeyh Karamânî (Karamânî)* (s. 542, 556, 558), *Düstûr (Riyâzî)* (s. 509, 559) gibi ek maddelerin ve bunlara dair izahların derlendiği kaynaklara yapılmış atıflar görülür.

Kılıç, *Tuhfetü'l-Emsâl* için “derleme mahiyetli” (s. 561) bir sözlük değerlendirmesinde bulunur. *Tuhfetü'l-Emsâl*’de elbette Hüsâmî’nin tespit ettiği maddeler ve kendisine ait izahlar vardır. Bu izahlar ve *lî* kaydıyla Hüsâmî tarafından yazılmış tanık beyitler müellife ait önemli katkılardır. Hüsâmî derlediği maddeler ile kuşkusuz Farsça deyim ve mecazlara önemli bir katkı yapmış, Şu‘ûrî’nin *Lisânü'l-Acem*’ine, Hâlis İbrahim Pasarofçevî’nin *Mecma‘u'l-Emsâl*’ine kaynaklık etmiştir (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 16). Kılıç *Tuhfetü'l-Emsâl*’in içerdiği madde sayısını “müstensih yazmaları ile birlikte 1541 madde” (s. 15) olarak tespit etmiştir. ‘Müstensih yazmaları ile birlikte’ ifadesinden, 1541 madde sayısının, Kılıç’ın tespit ettiği ve çalışmasında kullandığı dört nüshada (s. 75-78) mevcut maddelerin toplam sayısı olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi (Sü.) Şehit Ali Paşa 2599 numarada kayıtlı müellif nüshasının içerdiği madde sayısı ise verilmemiştir. Kılıç, Nurosmaniye nüshasından 289, Sü. Murad Molla 1515 numarada kayıtlı nüshadan 8, aynı kütüphanenin Şehit Ali Paşa 2598 numarada mevcut nüshasından 1 ilave madde tespit ederek bunları kitabın *diğer nüshalardaki maddeler* başlıklı kısmında (s. 522-560) ait oldukları nüsha altında sıralamıştır. Bu nüshalarda bazıları metne, bazıları derkenara yazılmış bu ek maddelerin toplamı 298’dir. Bu sayıdan da müellif metninin 1243 madde içerdiği sonucu çıkmaktadır.

Farsça atasözü, deyim ve mecazları içeren Türkçe açıklamalı sözlüklerin nüshalarında madde ekleme, maddelerin izah kısımlarını özetle aktarma gibi tasarrufların yapıldığı bir vâkıdır. *Düstûru'l-Amel*'in ve *Nevâdirü'l-Emsâl*'in nüshalarında dahi eserin özgün metnini muhafaza etme hassasiyeti gösterilmemiş, aksine madde ekleme yönünde çaba gösterilmiştir. Mîrek'in *Nevâdirü'l-Emsâl*'ine ciddi anlamda müdahaleyi caiz görenlerden biri de Dervîş Hasan Hüsâmî'dir. Hüsâmî, *Nevâdirü'l-Emsâl*'in tanıksız maddelerine *lî* kaydıyla Farsça tanık beyit yazmıştır. Hüsâmî'nin Mîrek'in *Nevâdirü'l-Emsâl*'ine yazdığı bu tanık beyitler en erken olarak Sü. Serez 03822 numarada kayıtlı Zilkade 1068 (Ağustos 1658) tarihinde Edirne'de Hüsâmî'nin yakınlarından olduğunu tahmin ettiğimiz Dervîş İbrahim el-Gülşenî'nin nesih hatla istinsah ettiği nüshada (Mîrek Muhammed, 2024, s. 36-37) karşımıza çıkar. Bu nüshada “*beyt-i lî* kaydıyla yirmi iki beyit ve *kıt'a-i lî* kaydıyla ikişer beyitten ibaret iki kıta olmak üzere toplam yirmi altı Farsça beyit” (Mîrek Muhammed, 2014, s. 37) tespit edilmiştir. Nüshanın istinsah kaydında *lî* kaydıyla yazılmış bu Farsça tanık beyitlerin Dervîş Hasan Hüsâmî'ye ait olduğu “*Bu nüshada vâkı' ebyâtun ibtidâsında surhıla tahrîr olan lî lafzı Dervîş Hasan Gülşenî'nün irâd eylediği şevâhidün alâmetidür, gaflet olunmaya*” (Mîrek Muhammed, 2024, s. 37) notuyla ifade edilmiştir.

Kılıç kitabın üçüncü bölümünde (s. 75-82) *Tuhfetü'l-Emsâl*'in tespit ettiği dört nüshasını (s. 75-78) tanıtmıştır. Nüshaların tavsiflerinde daha çok fiziki özellikler üzerinde durulmuştur. Bu fiziki özellikler ve istinsah kayıtları dışında ilgili nüshanın imla hususiyetlerine, nüshaların metin farklılıklarına, müşterekliklerine, nüshalarda görülen tasarruflara değinmemiştir. Kılıç tespit ettiği *Tuhfetü'l-Emsâl*'in dört nüshasını “kronolojik” (s. 75) sırayla tanıtmıştır. Aynı sırayla, bu nüshaların muhteva özelliklerine dair bazı hususlara değinilecektir.

Sü. Şehit Ali Paşa 2599 (Ş): Nüsha, “müellif hattı olup müellifin vefatından altı yıl evvel 1080/1670” (s. 75) yılında Edirne’de yazılmıştır. Nüshanın itmam kaydında Edirne’de yazıldığına dair kayıt yoktur. Ancak müellifin 1658 yılından vefatına (1676) kadar Edirne’de olduğunu ortaya koyan deliller mevcuttur. Kılıç, metni bu nüsha üzerine inşa etmiş ve aparatlarda “Ş” rumuzuyla göstermiştir. Derkenarlara çok sayıda madde kayıtlıdır. Maddeler metinde olduğu gibi kırmızı mürekkeple yazılmış, izahı verilmiş ve tanığı nakledilmiştir. Bu ek maddeler aynı yazı ile yazılmış olduğundan müellife aidiyetinde şüphe yoktur. Kılıç, derkenarlarda kayıtlı bu maddeleri, alfabetik dizgiyi gözeterek metne almış ve maddenin derkenarda kayıtlı olduğunu yaprak referansında ‘dr’ rumuzuyla göstermiştir.

Sü. Nurosmaniye 4703 (N): *Ferheng-i Şu‘ûrî*’nin mukaddime ve birinci defterinin de yer aldığı bir mecmua içerisindedir. Müellif nüshasından iki yıl sonra 1082 (1672) yılının Şevval ayı sonunda (Hüsâmî, D. H. 2023, s. 76) müellifin yakınlarından olan İbrahim (Deviş İbrahim Gülşenî)³ tarafından Edirne’de yazılmıştır. Eserin telifinden iki yıl sonra yazılmış olmasına rağmen ilave maddeler, maddelerin tertibinde ve izah kısımlarında müdahaleler nedeniyle *Tuhfetü’l-Emsâl*’in tahrife maruz kalmış bir versiyonudur. Bu tahrif mecmuanın zahriyesine düşülmüş, “bu mecmu‘a Edirneli Dervîş Hasanun mecmû‘asından tertîb olındı ve ba‘zı buluşât dahı zamm olındı beyâz iden ihvân tertîb kusûrını tekâmîl edüp müsevvidini dahı du‘â-i hayr ile behre-yâb ideler” notu ile de itiraf edilmiş, aynı

³ Bu müstensih, Edirneli Dervîş İbrahim Gülşenî olmalıdır. Dervîş İbrahim Gülşenî Edirne’de çok sayıda eser istinsah etmiştir. Bazıları: Sü. Serez 03822 numarada kayıtlı mecmuanın 11^b-77^a yaprakları arasında yer alan Mîrek’in *Nevâdirü’l-Emsâl* nüshasını “1068 (1658) yılında nesih hatla” (Mîrek Muhammed, 2024, s. 36), aynı mecmuanın 77^b-125^a yaprakları arasında yine Mîrek’in *Şehrî ve Güli* adlı eserini Edirne’deki Gülşenî tekkelerinden Âşık Efendi Zaviyesi’nde 1068 (1658) yılında talik hatla ve Dervîş İbrahim Gülşenî imzasıyla istinsah etmiştir. *Tuhfetü’l-Emsâl*’in Nurosmaniye Kütüphanesi 4703 numarada kayıtlı nüshanın istinsahını 1082 (1672) yılında tamamlamıştır. Müstensihin adı bu nüshada İbrahim olarak kayıtlıdır.

zamanda müdahaleye cevaz verilmiştir. Nitekim Kılıç'ın “maddelere katkı sağlayacak düzeydeki bilgiler” (s. 78) gerekçesiyle müellif nüshası metnin devamında N rumuzuyla bu nüshadan aktardığı metinlerde bu cevazın boyutları görülmektedir. Müellif nüshasında alfabetik dizilimi uygun olmayan maddelerin tertibi bu nüshada yeniden gözden geçirilmiş, müellif nüshasında derkenara kayıtlı maddeler bu nüshada alfabetik düzende metne alınmış, ayrıca kenarlara sonradan tespit edilmiş maddeler kaydedilmiştir. Kılıç, müellif nüshasında olmayıp N nüshasında derkenara yazılı 289 ek maddeyi kitabın *diğer nüshalardaki maddeler* başlıklı bölümünde (s. 522-558) izah ve tanımlarıyla vermiştir. Kılıç, bu nüshayı kronolojik olarak ikinci sırada tanıtsa da nüshanın ikinci sırada olduğu şüphelidir. Eserde yer alan *şîrgîr est* maddesinin müellif nüshasında (Ş yp. 73^b) deyimmin çıkış hikâyesini de içeren uzunca bir izahı vardır.⁴ Bu izah metni, Sü. Murad Molla 1515 numaralı nüshada (yp. 74^a) ve Sü. Şehit Ali Paşa 2598 numarada kayıtlı nüshada (104^b) da yer alır. N nüshasında ise bu deyimmin yalnızca tanım kısmı verilmiş, çıkış hikâyesi verilmemiştir. Gerekçesi de “meselûj mevridi diğer nüshalarda mevcûd olmagla tay olundı” (yp. 51^{a-b}) cümlesiyle anlatılmıştır. Dolayısıyla Murad Molla 1515 ve Şehit Ali Paşa 2598 numaralı nüshaların müellif nüshasından yazıldıkları, ‘diğer nüshalar’ ibaresiyle bu iki nüshanın kastedildiği veya bu ikisi dışında N nüshasından önce istinsah edilmiş nüshaların olduğu sonucu çıkar. Müellif nüshasında *hâne-perver* ve *rîze-perver* ve *berre-perver* gibi eş ya da yakın anlamlı mecazlar Ş nüshasında (yp. 38^b) derkenarda madde başı olarak kayıtlı ve bir arada izah edilmiş iken N nüshasında alfabetik düzen içerisinde *hâne-perver* (yp. 29^a) ve *rîze-perver* (yp. 40^b) gibi ayrı maddeler hâlinde verilmiştir. N nüshası müstensihî benzer müdahaleleri sıkça yapmış, müellifin

⁴ Belirtilmese de bu çıkış hikâyesi *Nevâdirü'l-Emsâl*'den (Mîrek Muhammed, 2024) aktarılmıştır.

izahlarında da tasarrufta bulunmuştur. Özellikle izahların benzer biçimde tekrarlanan giriş cümleleri ve şahit beyitten önceki atıf cümleleri N nüshasında tekrarlanmamıştır. Örnek olarak aşağıdaki deyimın müellife ait izahı, devamında N nüshasındaki metni tanıksız olarak verilecektir.

Ş, yp. 2a: **âb der miyân dâred:** *Emsâl-i A'câmdandır ve yârân-ı Acem beyninde eline giren tutmaz su gibi akar demek ma'nâsına îrâd olunur. Nitekim Mevlânâ Atâyî'nün bu beytinden ol mesel be-gâyet fehm olunur. Beyt*

N, yp. 2b: **âb der miyân dâred:** *Emsâldendür eline giren tutmaz su gibi akar demek ma'nâsına îrâd olunur. Mevlânâ Atâyî, beyt.*

Ayrıca N nüshası yp. 2^b derkenarda anlam ile ilgili şu not düşülmüştür: *Hâlis ve dürüst virmez meşûb virür ma'nâsına.*

Yukarıda verilen müellif nüshasına (Ş) ait metin MU ve ŞA nüshalarında da aynıdır. Ancak N nüshasındaki metin yukarıda verildiği gibidir. Kılıç, çalışmasında yukarıda aktarılan müellif nüshasına ait metni, tanık beyti ve çevirisini verdikten sonra devamında N nüshası yp. 2^b derkenarında kayıtlı “~ *Hâlis ve dürüst virmez meşûb virür ma'nâsına*” (s. 88) notunu aktarmış, nüsha farkları üzerinde durmamıştır.

Sü. Murad Molla 1515 (MU): Üçüncü sırada tanıtılan bu nüsha Kadı Muhammed bin Muhammed tarafından yazılmıştır. “Nüshanın derkenarlarında az da olsa müellif hattında bulunmayan maddeler” (s. 77) bulunmaktadır. *Tuhfetü'l-Emsâl* neşrinde bu nüshaya ait farklar MU rumuzuyla gösterilmiştir. Kılıç'ın tespitine göre nüshada derkenarlarda müellif nüshasında olmayan 8 madde (s. 558-559) kayıtlıdır. Müellif nüshasında derkenarlara yazılmış maddeler bu nüshada metne alınmıştır. Nüsha müellif metnine sadık kalınarak istinsah edilmiş, müellif metnindeki hatalı imlalar, eksik ifadeler tashih edilerek yazılmıştır.

Sü. Şehit Ali Paşa 2598 (ŞA): Metin kurulumunda yardımcı nüsha olarak kullanılan dördüncü nüsha olup çalışmada ŞA rumuzuyla gösterilmiştir. Kılıç bu nüshanın derkenarına kayıtlı müellif nüshasında olmayan yalnızca bir madde (s. 559) tespit etmiştir. Maddelerin dizimi Sü. Murad Molla 1515 numaralı nüsha ile uyuşmaktadır. MU nüshasında kenarlara kayıtlı ilave maddeler bu nüshada yer almaz.

MU ve ŞA nüshalarının metinleri müellif nüshasına oldukça yakındır. Derkenarlarda kayıtlı az sayıdaki ilave maddeler haricinde bu iki nüshaya ait derkenar notları ağırlıklı olarak başka bir kaynaktan bazıları teyit edici, bazıları tenkit edici notlardır ve notlarda genellikle ek bilginin kaynağı da zikredilmiştir.

2.1. Neşirde İzlenen Yöntem Üzerine

Metin tenkidi, “esas nüsha metnini veya o metne en yakın (constitutio textus) bir metni meydana koymak maksadıyla yapılan bir ameliyedir.” (Kavakçı, tarihsiz, s. 87). Bu ameliyenin aslı gayesi “metni doğru olarak tespit (constitution) ve neşrinin gayesi okuyucuya mümkün olduğu kadar, müellifin kaleminden çıkmış (original) netnin aynı olan bir metin vermektir.” (Ateş, 1942, s. 255). Müellif hattına en yakın nüshayı ortaya koymak, tenkitli neşrin usul ve esaslarına dair akademik yazılarda esas gaye olarak önemle vurgulanmakta, bu usul ve esasların tatbiki örnekleriyle (Köksal, 2012; Kılıç, 2004) izah edilmektedir. Hatta bu alanda kılavuz kitaplar dahi hazırlanmıştır (Yılmaz, 2023; Açıl ve Yazar v.dğr. 2022). “Tahkikte temel amaç, metnin, müellifin kaleminden çıkmış veya takririnden elde edilmiş (imlâ) haline ulaşmak ve metnin bu orijinal halini okuyucuya sunmak” (Yılmaz, 2023, s. 20) ise, tespit edilen nüshalar arasından en nitelikli nüsha veya nüshaların belirlenmesi tahkik işinin önemli bir aşamasıdır. “Bir eserin en orijinal ve en sağlam nüshası müellif hattıyla kaleme alınan nüshadır” (Yazar, 2018, s. 31).

Elde müellif hattı nüsha yoksa eski ve nitelikli nüshalar üzerinden karşılaştırma yoluyla “mümkün olduğu kadar müellifin kaleminden çıkmış metnin aynı bir metin” (Köksal, 2008, s. 173; Ateş, 1942, s. 255) vücuda getirilir. Tasarrufların görüldüğü nüsha ya da nüshaların metin kurulumunda dikkate alınması müellifin kaleminden çıkmış metnin oluşturulmasına ilmî bir katkı sunmayacağı açıktır.

Kılıç *Tuhfetü’l-Emsâl* neşrinde biri müellif hattı olmak üzere dört nüsha kullanmış, bu nüshalardan “ayrıca müstensihlerce eklenen izah ve ek maddeler dolayısıyla” (s. 78) istifade ettiğini söylemiştir. “Elde müellif hattı bir nüsha varsa diğer nüshaları kullanmaya zaten gerek kalmasa” da (Köksal, 2012, s. 184) diğer nüshaların yardımcı nüsha olarak kullanılmasını gerektiren durumlar elbette vardır. Kılıç’ın müellif nüshası dışındaki nüshaları müstensihlerce eklenen izah ve ek maddeler dolayısıyla kullanmasındaki maksat yeterince açık değilse de bunlardan hangi durumlarda ve ne şekilde yararlandığı “metin tesisinde izlenen usul” başlığı altında nüsha farklarının gösterilmesine dair açıklamalarından anlaşılabacaktır.⁵

“Nüsha farkları gösterilirken takip edilen yol şöyledir: Müellif hattının çeviri yazımı yapıldıktan sonra maddelere katkı sağlayacak düzeydeki bilgiler, ilgili maddenin hemen altına “~” işareti ile vurgulanıp ayrıca içinde yazma ve varak numarası belirtilmiştir. Örneğin: “~Hord gerden Kılıksuz (N: 29a^{dr}). Halihazırda müellif hattı elde bulunduğu müstensihlerin aynı minvalde kullandıkları açıklayıcı olmayan farklar, nüsha farkı olarak gösterilmemiştir. Müellif hattında bulunmayan maddeler ise “Diğer

⁵ Gerek Kılıç’ın neşrinden gerek nüshalardan çeviri yazı ile yapılacak aktarmalarda ayın (‘) ve hemze (’) harfleri için kesme, uzun ünlüler için uzatma işareti “^” dışında transkripsiyon işareti kullanılmamıştır.

Nüshalardaki Maddeler” kısmında sunulmuştur”
(Hüsâmî, D. H. 2023, s. 78-79).

Müellif nüshası metninin devamında diğer nüshalarda “katkı sağlayacak düzeydeki bilgilerin” metne ne şekilde aktarıldığını, aparatlarda nüsha farkları gösterilirken nasıl bir yöntem izlendiğini Kılıç’ın yukarıdaki açıklamasında verdiği “~ *Hord gerden Kılıksuz* (N: 29a^{dr})” (s. 78) örneği üzerinden incelenecek ve benzer uygulamalara birkaç örnek vermekle yetinilecektir.

Kılıç’ın izahından ve verdiği örnekten şunu anlıyoruz: Müellif nüshasından madde, maddeye dair izah ve tanık aktarıldıktan sonra aynı madde ile ilgili diğer üç nüshada “maddelere katkı sağlayacak düzeyde” bir bilgi var ise bu bilgi ilgili madde izahının devamında “~” işareti ile imlenerek müellif metnine dâhil edilmiştir. İm ile aktarılan “*Hord gerden kılıksuz*” notu N nüshası 29. yaprağın ‘a’ yüzü kenarına düşülmüştür. Bu not müellif nüshasında yer alan ilgili maddeye *katkı sağlayıcı düzeyde bir bilgi* olarak değerlendirildiğinden **to be-gerden hord** [تو بگردن خرد] maddesinde (s. 201) müellifin izahı, tanık beyit ve nâşir tarafından yapılmış beyit çevirisinin devamında, ayrı satırda “~ خرد گردن [Hord gerden] (N: 29a^{dr}) Kılıksuz” biçiminde verilmiştir. İfadenin doğru okunuşu **to be-gerden-i hord**’dur. Burada maddenin her dört nüshadaki metnini Kılıç’ın verdiği tavsif sırasıyla aktarmakta fayda vardır.

Ş, yp. 30^a: **tu be-gerden-i hord**: Bu emsâldendir. Beyne’l-A‘câm mahall-i kinâye-yi tahkîrde isti‘mâl ider. Meselâ bir kimesnede nâ-ma‘kûl üzerine düşmez bir vaz‘ görseler sen şu hâlûnle, şu kudretûnle böyle iş nice işlersin diyecek yerde *tu be-gerden-i hord* deyü kinâye darb iderler. Nitekim da‘vâ-yı şâ‘irî iden nâ-fehmân hakkında vârid olan iş bu beytde ol meselûn vuku‘ı be-gâyet fehm olunur. Beyt:

پدرت کرد بود و مادر کرد چون تو شاعر شدی بگردن خرد

N, yp. 30^a: tu be-gerden-i hord: Mahall-i tahkîrde kinâye olunur. Meselâ bir kimsede nâ-ma‘kûl ve üzerine düşmez bir vaz‘ görseler sen şu hâlde ve şu kudretünle böyle işi nice işlersin diyecek yerde bu meseli îrâd iderler.

پدرت کرد بود و مادر کرد چون تو شاعر شدی بگردن خرد

MU, yp. 33^b: tu be-gerden-i hord: Emsâldendür. Beyne‘l-A‘câm mahall-i kinâye-yi tahkîrde isti‘mâl olunur. Meselâ bir kimesnede nâ-ma‘kûl üzerine düşmez bir vaz‘ görseler sen bu hâlünle ve şu kudretünle böyle iş nice işlersin diyecek yerde *tu be-gerden-i hord* deyü kinâye idüp darb iderler. Da‘vâ-yı şâ‘irî iden nâ-fehmân hakkında vârid olan ebyâtdan işbu beytten ol mesel fehm olunur. Beyt:

پدرت کرد بود و مادر کرد چون تو شاعر شدی بگردن خرد

ŞA, yp. 44^b: tu be-gerden-i hord: Bu emsâldendür. Beyne‘l-A‘câm mahall-i kinâye-yi tahkîrde isti‘mâl iderler. Meselâ bir kimesnede nâ-ma‘kûl üzerine düşmez bir vaz‘ görseler sen şu hâlünle ve şu kudretünle böyle iş nice işlersin diyecek yerde *tu be-gerden-i hord* deyü kinâye idüp darb iderler. Da‘vâ-yı şâ‘irî iden nâ-fehmân hakkında vârid olan ebyâtdan iş bu beytten ol meselün vuku‘ı be-gâyet fehm olunur. Beyt:

پدرت کرد بود و مادر کرد چون تو شاعر شدی بگردن خرد

Nüşaların verilen izahlarında, Ş nüshasında iki yerde (isti‘mâl ider ve kinâye darb iderler) cümle düşüklüğü görülür. MU ve özellikle ŞA nüshası müellif metnine çok yakın olup müellif metninin tashihinden kaynaklanan iki üç farklılık barındırır. Ş nüshasında müellifin deyişe dair izah metni, N nüshasına özetle ve muharririn tanımıyla aktarılmıştır. Yapılan tasarruf ve müdahalenin boyutları bu örnekte dahi görülmektedir. Kılıç, verdiği metinde yalnızca ŞA nüshasından yararlanarak müellif metninde “nitekim da‘vâ-yı şâ‘irî iden nâ-fehmân hakkında vârid olan iş bu beytde ol meselün vuku‘ı be-gâyet fehm

olunur” cümlesini “da‘vâ-yı şâ‘irî iden nâ-fehmân hakkında vârid olan [ebyâtıdan] iş bu beytde ol meselün vuku‘ı be-gâyet fehm olunur” (s. 201) biçiminde ŞA nüshasından aldığı ve köşeli ayraç içinde verdiği kelimeyle tamir etmiş, cümle düşüklüğünün daha bariz olduğu “isti‘mâl ider” ve “kinâye darb iderler” ibarelerinin yer aldığı cümleleri tamir etme gereği duymamıştır. *To be-gerden hord* maddesinde (s. 201) N nüshasından aktarılan *hord-gerden* terkinde ise durum şöyledir:

Hord-gerden N nüshasında *tu be-gerden-i hord* maddesinin yer aldığı ‘bâbu’t-tâi’l-mazmûme’ başlığı altında değil, alfabetik dizilişe uygun olmasa da “باب الخاء المفتوحه” (yp. 28^b) başlığı altında sıralanan *hâmkâr*, *hâneperver*, *hâne be-dûş*, *har reft u resen burd* maddelerinin yer aldığı 29^a yaprağı kenarına Kılıç’ın aktardığı gibi **hord-gerden: kılıksuz** biçiminde kayıtlı olup *tu be-gerden-i hord* maddesinde verilen yukarıdaki beyit yine tanık olarak yazılmıştır. *Hord-gerden* terkinin ayrı bir madde olarak alınması maksadıyla kenara kaydedildiği, N nüshasını yazan kişinin *hord-gerden* terkinini *tu be-gerden-i hord* ifadesiyle ilişkilendirmediği açıktır. Bu ikisinin ortak kelime içermek dışında birbiriyle bir ilgisi yoktur. *Tu be-gerden-i hord* “sen şu hâlinle”⁶ anlamında küçümseyici maksatla söylenen bir söz iken müstensihinin mecaz anlamda “kılıksız” karşılığını verdiği *hord-gerden*⁷ ise birleşik sıfattır. Kılıç, *hord-gerden* terkinini müellif nüshasında olmayan bir madde olarak kitabın “diğer nüshalardaki maddeler” kısmına alması gerekirken “maddelere katkı sağlayacak düzeydeki bilgiler” (s. 78) ya da “müstensihlerin müellif nüshasındaki maddelere katkıları” (s. 522) olarak değerlendirip müellif nüshası metnine dâhil etmiştir. Kılıç

⁶ *Ferheng-i Şu‘ûrî*’de “şu hâlinle kendini adam sanırsın” (Şu‘ûrî, 2019, 192) anlamı verilmiştir.

⁷ Kelime, Farsça sözlüklerde *gerden-hord* biçiminde yer alır ve “muhababı kınama maksatlı söylenir” biçiminde tanımlanır. *Hord-gerden* biçimi Farsça sözlüklerde yer almadığı gibi kullanımına dair bir örnek de tespit edilememiştir. Kelimenin muharrir tarafından türetildiğini düşünmekteyiz.

Tuhfetü'l-Emsâl neşrinde, “maddelere katkı sağlayacak düzeydeki” benzeri kayıtları özel bir işaretle dahi olsa müellif metnine almakla, tenkitli metin neşrinin asıl gayesi olan “sahih metin ortaya koymak” (Ma'rûf, 2021, s. 563) amacını gözetmediği gibi A. Kılıç'ın (2004, s. 5) “nâşirin öncelikle yapması gereken şey nasıl olursa olsun bir metin neşretmek değil, tenkitli metin neşrinin usul ve esasları doğrultusunda müellifin kaleminden çıkmış esere ve aslına en yakın bir metin kurmaktır” biçiminde ifade ettiği bir çaba göstermemiştir.

M. Kılıç'ın N, MU ve ŞA nüshalarından aktardığı katkı sağlayıcı bilgiler, müellifin madde ile ilgili verdiği anlama başka bir tanık gösterme, izahı başka bir bilgi veya kaynakla destekleme, deyimın Türkçedeki karşılığını ve varyantlarını verme, müellifi tashih ve tenkit etme, maddenin farklı bir kullanımını gösterme, maddenin başka bir kaynaktan verilmiş anlamını aktarma, müellifin kaynağından eksik aktardığı bilgiyi tamamlama, tanıkta geçen Farsça bir kelimenin sözlük anlamını verme gibi amaçlarla düşünülmüş önemli ve değerli notlardır. Nüshalardaki bu kayıtların tespit ve tasnif edilerek biri dahi ihmal edilmeden değerlendirilmiş olması takdir edilecek bir çaba, müellif metnini perdeleyecek biçimde aktarılmış olması da eleştiriye açık bir usuldür.

Bazı kayıtlar müellifin hatalı karşılıklarını tashih ve müellifi tenkit eden notlardır. N, MU ve ŞA rumuzlu nüshalardan aktarılmış kayıtların özgün metnin devamında verilmiş olması maddeye dair bütün notların bir arada görülmesini ve okunmasını temin etmiş ancak *Tuhfetü'l-Emsâl*'in müellif metninin ilmî usullerle ortaya konması amacına hizmet etmemiştir. Yardımcı nüshalardan aktarılan bazı kayıtların uzunluğu müellifin izahına denktir. Aşağıdaki örnek Kılıç'ın çalışmasından (s. 415) aktarılabilecek ancak beyitlerin çevirileri verilmeyecektir.

“**kebâb-i hâm-sûz**: H^vâhiş-i bî-fâyide ma‘nâsına îrâd olunur bir meseldür. Nitekim H^vâce ‘İsmetüñ bu beytinden ol meselüñ vukû‘ı fehm olunur.⁸ Beyt:

بر آتش سوختم دل را از آن حسرت که تا روزی

کباب خامسوز خود رسانم بر نمکدانش

nîm-sûz dahı bu ma‘nâyadur. Nitekim Mevlânâ Husrevüñ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

مست خراب مرا حاجت نقلی دگر هست دل نیمسوز سوی نمکدان برید

Kılıç devamında (s. 416) şu notları aktarmıştır:

“~ [Hâm-sûz]: Haşlanmış ma‘nâsına olduğu pek zâhirdür. Kebâb-ı hâm-sûz gibi nîm-sûz da böyledür Allâhu a‘lem. Li-muharririhi (N: 29a^{dr}).

~ Fakîr bu ta‘bîrden aslâ zevklenmedüm. Eger hâm-sûz ve eger nîm-sûz da haşlanmış ma‘nâsına olmak münâsibdür ve beytlere dahı ma‘nâ çesbân gelür li-muharririhi (N: 58a^{dr}).”

“~” imiyle verilen her iki kayıt N nüshasından aktarılmıştır. N nüshasında *kebâb-ı hâm-sûz* (yp. 58^a) maddesinin tanımı *h^vâhiş-i bî-fâyide ma‘nâsına*, *H^vâce ‘İsmet* biçiminde yine kısaltılarak verilmiş ve aynı tanık yazılmıştır. Madde başının karşısına derkenara Kılıç’ın yukarıda aktardığı *fakîr bu ta‘bîrden* sözleriyle başlayan kaydı düşülmüştür. Bu, müellifin verdiği karşılığı tashih eden bir kayıttır. Madde ile doğrudan ilgili bu gibi kayıtların dipnotlarda verilmesi daha doğru bir tercih olurdu. *Hâmsûz*’a ilişkin kayıt ise N nüshasında ayrı bir madde olarak “bâbu’l-hâî’l-meftûha” başlığı altında verilen maddeler arasında yaprağın (29^a) üst kenarında kırmızı mürekkeple madde olarak kayıtlıdır. *Hâmsûz*, müellif nüshasında bulunmadığından ek maddeler kısmına alınması gerekirdi. Naşir madde ile ilgili olarak

⁸ MU ve ŞA nüshasında *fehm olunur* yerine *zâhirdür* kayıtlıdır. Bunun dışında müellif metni ile aynıdır.

yalnızca iki dipnot (dpn. 633, dpn. 634, s. 415) düşerek tanık beyitlerin şairine ait divanda kayıtlı hâli üzerinden farklılıkları göstermiştir.

Naşirin bazen derkenar kaydı olarak aktardığı metin N nüshasında metin içerisinde tanımın kısaltılarak ve ekleme yapılarak verilmiş hâlidir. Örnek (s. 229):

خانه بدوش [Hâne be-dûş] (37b¹¹): Emsâldendür. Yârân-ı ‘Acem bî-nevâ dervîş ya’nî nesi var ise egninde olan fakîre hâne be-dûş dërler. Nitekim işbu beytten ol meselûj vuku‘ı zâhirdür. Beyt:

ما مردمان خانه بدوشیم و خوش نشین نی زان گروه خانه نگهدار عالمیم

~ Bî-hânûmân olup nesi var ise egninde olan fakîre ve dervîşe dërler (N: 29a^{dr})

Yukarıdaki izah ve tanık beyit müellif nüshasına ait olup MU (yp. 40^b-41^a) ve ŞA (yp. 55^b) nüshalarında da aynı metin kayıtlıdır. İmle aktarılan ise ayraç içindeki göndermeye göre N nüshasının 29. yaprağının a yüzünde derkenarda kayıtlıdır. Ancak naşirin N nüshasından aktardığı metin kenarda değil, yp. 29^a’da 6-8. satırlarda metin içerisinde yer alır. N nüshasının muharriri müellifin tanımında tasarrufta bulunmuş, ayrıca “bî-hânûmân olup” ibaresini eklemiştir.

Kılıç, *Tuhfetü’l-Emsâl*’in nüshalarında derkenarlarda madde ve izahı ile ilgili olmayan, ilgili olmadığından katkı da sağlamayan kayıtları dahi aynı biçimde aktarma gereği duymuştur. Aşağıdaki örnek, çalışmanın ‘3.2. diğer nüshalardaki maddeler’ bölümünden (s. 553) verilecektir.

کرنگ [Koreng] (N: 61b^{dr}; 64a⁹): Ya’nî esb. Bî-mahal yazılmış. Beyâz eden gâfil olmaya. Esb-i âl ma’nâsına isti’mâl olduğu ‘Örfünüj bu beytinden zâhirdür. Beyt:

مرا چو دیده بود ابلقی چه اندیشم که این کرنگ حارونست و آن گهر رهوار

Koreng kelimesi N nüshasında ilki derkenarda (61^b), diğeri metinde (yp. 64^a) olmak üzere iki farklı yerde kayıtlıdır. İlk kayıt “**koreng** ya‘nî esb, bî-mahal yazılmış, beyâz eden gâfil olmaya” (N, yp. 61^b) biçiminde; ikinci kayıt ise “**koreng** esb-i âl ma‘nâsına isti‘mâl olunduğı ‘Urff’nün bu beytinden zâhirdür, beyt:

مرا چو دیده بود ابلقی چه اندیشم که این کرنگ حارونست و آن گهر رهوار

biçiminde (N yp. 64^a) tanıkla birlikte metin içerisinde yazılmıştır. Kılıç bu iki kaydı birleştirerek vermiştir. “Bî-mahal yazılmış. Beyâz eden gâfil olmaya” notu *koreng* maddesi 64^a’da alfabetik dizilime göre doğru yerde kayıtlı olmadığından yazılması gereken yeri (61^b) göstermek üzere nüsha üzerinden kopya yazacak müstensihle bir uyarı notu olarak düşülmüştür. Bu uyarı notunun izahın bir parçası olarak verilmesi neşrin ve izlenen yöntemin kusurlarındandır.

2.2. Nüsha Farklarının Gösterilmesi

Çalışmada, ‘metin tesisinde izlenen usul’ başlığı (s. 78) altında metin tesisine ve nüsha farklarının gösterilmesine dair benimsenen ilkeler izlenen yöntemi anlaşılır kılacak biçimde detaylandırılmamıştır. Nüsha farklarının hangi durumlarda ve ne şekilde gösterildiği ya da gösterilmediği yalnızca “Halihazırda müellif hattı elde bulunduğu müstensihlerin aynı minvalde kullandıkları açıklayıcı olmayan farklar, nüsha farkı olarak gösterilmemiştir” (s. 79) cümlesiyle anlatılmıştır. “Müstensihlerin aynı minvalde kullandıkları açıklayıcı olmayan farklar” (s. 79) ifadesiyle ne kastedildiği açık olmamakla birlikte müellif nüshası ile diğer üç nüsha arasında ‘açıklayıcı olmayan farklar’ ile ‘açıklayıcı olan farklar’ın bulunduğu, ‘açıklayıcı olan farklar’ın nüsha farkı olarak gösterildiği sonucu çıkmaktadır. “Açıklayıcı olmayan farklar” ile istinsah aşamasında müstensihler tarafından özellikle maddelerin tanım ve izah kısımlarında yapılmış tasarrufların metinde oluşturdukları farklar

kastedilmiş olmalıdır. Ancak aparatlarda nüsha farkları verilirken N, MU ve ŞA rumuzlu nüshaların ve matbu kaynakların kullanılmış olması sebebiyle bu aparatlarda gösterilen farkları “açıklayıcı olan farklar” olarak anlamamız gerekir. Böyle kabul etsek dahi “müstensihlerin aynı minvalde kullandıkları açıklayıcı olmayan farklar”ın neler olduğu açıklığa kavuşmamaktadır.

Aparatlarda gösterilen nüsha farklarına bakıldığında bunların nüsha ya da nüshalarla kurulan metne dayalı farklar olmadıkları, kelime bazlı ve çoğunlukla tanık beyitlere ilişkin oldukları görülecektir. Aşağıda, aparatlarda N nüshasının ilk kez gösterildiği uygulama (s. 87) örnek verilecektir. Aktarılan örneklerde şahit beyitlerin Kılıç tarafından yapılmış çevirilerine yer verilmeyecektir.

آب دندان [âb-i dendân] (2a⁸): Münâsib ü muvâfık ma'nâsına isti'mâl olunur ve bir mîve-i latîf ü âb-dâra dërler. Amrûd cinsinden ki nukl-i meclis êderler. İşbu mesel şâ'irün bu beytinden zâhirdür. Beyt-i lî:

دلا در بزم عیش و نوش رندان ز لعل یار گیرند آب دندان

Zebûn ve maglûb¹⁵⁷ ma'nâsına dahı gelür. Nitekim Enverînün bu beytinden zâhirdür. Beyt (2a^{dr}):

حادثه در نرد درد و فتنه در شطرنج غم بد سگالت را حریف آب دندان یافته¹⁵⁸

Dilber-i mülâyim-tab'a dahı âb-i dendân dërler. Hâkânî: Beyt:

شاهدان آب دندان آمده در کار آب فتنه را از خواب خوش دندان کنان انگخته

Müellif nüshasına ait yukarıdaki metin MU (yp. 49^b) ve ŞA (yp. 2^b) nüshalarında da bir iki farkla aynıdır. Şöyle ki ilk beyitte در دلا ibaresi MU'da دلا را , ikinci tanıktan önceki izahta **dahı** ibaresi MU'da **da**, ikinci tanıktaki **فتنه** ibaresi MU'da **فتنه** و , yine aynı mısradaki **شطرنج غم** Ş ve N nüshasında aynı iken MU ve ŞA'da **شطرنج رنج غم** biçiminde kayıtlıdır. *Şatrenc-i renc / gam* biçiminde kayıtlı oluşu aslında beytin nüshalarda *şatrenc-i renc*

ve *şatrenc-i gam* biçiminde görüldüğünü göstermek için yazılmış, bir nevi nüsha farkı olarak belirtilmiştir.

İlgili maddenin N nüshasındaki (yp. 2^b) metni ise şöyledir:

دندان آب زبۇن و ماغلۇب و پیر ما'ناسına gelir. Enverî:

حادثه در نرد درد و فتنه در شطرنج غم بد سگالت را حریف آب دندان یافته

Dilber-i mülâyim-tab'a dahı dinür. Hâkânî:

شاهدان آب دندان آمده در کار آب فتنه را از خواب خوش دندان کنان انگیخته

Münâsib ve muvâfık ma'nâsına ve nukla sâlih âbdâr
meyveye isti'mâli bu beytden zâhirdür, lî:

دلا در بزم عیش و نوش دندان ز لعل یار گیرند آب دندان

Kılıç madde ile ilgili nüsha farklarını aparatlarda şöyle göstermiştir:

¹⁵⁷ maglûb: maglûb ve pîr N.

¹⁵⁸ Ğam: renc D.

N nüshasının muharriri maddenin anlam ve tanıklarını verirken müellif nüshasının metnine müdahale etmiş, tanım ve tanıklarda takdim tehir yapmıştır. Kılıç yukarıda MU ve ŞA nüshalarındaki farklılıkları göstermemiş, yalnızca 157. dipnotta N nüshasındaki “ve pîr” ilavesini nüsha farkı olarak vermiştir. 158. dipnotta ise ilk mısradaki غم kelimesi yerine, şairin matbu dîvânında (D) kelimenin رنج olarak kayıtlı olduğu gösterilmiştir. **Renc** kelimesinin MU ve ŞA'da yer aldığı belirtilmemiştir.

Müellif nüshası dışında, diğer nüshalardan herhangi birinin derkenarında olup ‘~’ imiyle verilen ek bilgilerde dahi nüsha farklarını göstermek gibi hiçbir tenkitli metin neşrinde dikkate alınması gereken usul ve esaslar içerisinde yer almayan bir yöntem izlenmiştir. “Metin tesisinde izlenen usul” (s. 78-81) başlığı altında böyle bir uygulamaya neden gerek duyulduğunun hikmetine dair bir izah da yapılmamıştır. Uygulamaya dair

aşağıda verilecek örnekte madde (s. 113) için yazılmış tanık beyitlerin Kılıç’a ait çevirileri verilmeyecektir.

افیون در شراب انداختیم [Âfyûn der şarâb endâhtîm] (6b^{dr}):
Emsâldendür. Beyne’l-‘Acâm keşf-i râz eyledüm demek
ma’nâsına müsta’meldür. Nitekim Mevlânâ ‘Örfînüñ bu
beytlerinden be-gâyet vuku’ı zâhirdür. Beyt:

با هوسناکان همی گفتند در میخانه دوش
هان قناعت کن که آفیون [در]⁹ شراب انداختیم

Velehu:

وقت آنست که آفیون بشراب اندازم
دو جهان را به یکی جرعه خراب اندازم²⁰⁰

Yukarıdaki müellif nüshasının metni MU (yp. 10^a) ve ŞA (yp. 12^a) nüshalarında aynıdır. N nüshasında ise izah metni “keşf-i râz eyledüm, Urfi” (yp. 8^a) biçiminde yer alır ve her iki tanık da ‘Urfi’ ve ‘velehu’ ibaresiyle verilmiştir. MU ve ŞA nüshalarının derkenarında ayrıca aşağıdaki kayıt mevcuttur. Ancak ŞA nüshasında kırmızı yazılmış olan ‘Sa’dî’ ismi MU nüshasında yazılı değildir.

Ya’nî keşf-i râz kerdim zîrâ keyfiyet-i zâ’ide ile keşf-i râz olur. Sa’dî:

عارفان در چرخ و صوفی در سماع آورده‌ایم
شاهدان در رقص و آفیون در شراب افکنده‌ایم

Neşirde (s. 113) MU ve ŞA nüshalarına ait derkenar notları ve aparatlar aşağıdaki gibi verilmiştir.

~ Ya’nî keşf-i râz kerde²⁰¹. Zîrâ keyfiyyet-i zâide ile keşf-i râz olur (MU: 10a^{dr}/ŞA: 12a^{dr})

⁹ Neşirde sehven پر yazılmıştır.

عارفان در چرخ و صوفی در سماع آورده‌ایم
شاهدان در رقص و آفیون در شراب افکنده‌ایم

²⁰⁰ endâzem: endâzîm Kl.

²⁰¹ Kerde MU: 10a^{dr}: kerdîm ŞA: 12a^{dr}.

201. dipnot, ~ imiyle MU ve ŞA nüshalarında gönderme yapılan yaprakların derkenarında yer alan müşterek bir kayıt üzerine düşülmüştür. Aparatta MU nüshasında *kerde* kelimesinin ŞA nüshasında *kerdim* biçiminde yazılı olduğu gösterilmiştir. Ancak MU nüshasında *kerde* yerine belirgin bir şekilde *کردیم* yazılı olduğu hâlde *kerde* okunmuştur. Burada eleştirilen husus müellif metninde olmayan, MU ve ŞA nüshalarına ait derkenar kaydının metne alınması ve bu kayıt üzerinden nüsha farkının gösterilmesidir. Aynı işlem MU nüshasında yeri boş bırakıldığı hâlde yazılmamış olan ‘Sa’dî’ için ise uygulanmamıştır.

Diğer örnek (s. 234):

خاطر گشاست [Hâtir-goşâ-st] (38a^{dr}): Emsâl-i ezdâdü’l-vukû’dandur. Yârân-ı A‘câm katında şol zamânda müsta‘meldür ki bir kimesne azlem-i halkullâhdan olup ednâ husûs bahânesiyle gördüğü âdemün hâtırın şikest édüp dil-şikenlik ile meşhûr olsa ol şahsa fulân kes *hâtir-goşâ-st* dèyü kinâye ederler. Nitekim Mevlânâ Zuhûrînün bu [beytlerinden]³⁶⁷ mesel-i *hâtir-goşâ* katı zâhirdür. [Beyt]:

همه گرگ طبعان و ضرغام کین همه زیر دستان¹⁰ و بالانشین

بخاطر گشایی سراسر مره چو دنبال عقرب گره بر گره³⁶⁸

Yukarıda müellif nüshasına ait metin MU ve ŞA nüshaları ile çok az farkla aynıdır. Şöyle ki “vuku’dandur” sözü MU (yp. 41^b) ve ŞA (yp. 56^b)’da “vuku’dur”; üçüncü satırdaki “fulân kes” ibaresi MU nüshasında yazılı değildir. Son satırdaki “Mevlânâ”

¹⁰ Neşirde sehven داستان yazılmıştır. Nüshalarda دستان biçimindedir.

ibaresi MU'da "Mollâ"; "Zuhûrî" ismi MU'da "Zahîr", ŞA'da "Zahîrî" olarak kayıtlıdır.

N nüshasında tanık beyitler aynıdır. İzah metni (yp. 28^b) ise şöyledir:

Ezdâdu'l-vukû' olan emsâldendür. Hâtırşiken ma'nâsına, ya'nî hâtır yıkıcıdır diyecek yerde kinâye olunur. Mevlânâ Zuhûrî.

Naşir N nüshasına ait bu metni ~ imiyle aşağıdaki gibi aktarmıştır. ~ imiyle aktarılanların devamında madde ile ilgili dipnotlar da verilecek ve bu notlar üzerinde durulacaktır.

~ Ya'nî hâtır yıkıcıdır diyecek yerde kinâye olunur (N: 28b⁸).

~ Zuhûrî³⁶⁹ der hicv-i ihvân-i dil-şiken mî-gûyed (N: 28b⁸).

³⁶⁷ "Mesnevî" nazım şeklinde iki beyit olmasına rağmen "kıt'asından" yazılmıştır. Bu yüzden "[beytlerinden]" şeklinde yazılmıştır. Ayrıca manzumenin başındaki "kıt'a" ibaresi de [beyt] şeklinde değiştirilmiştir.

³⁶⁸ me-reh: girih Sn.

³⁶⁹ Zuhûrî: Zahîrî ŞA: 56b^{dr}.

367. dipnot, müellif metninde tamir maksatlı düzeltmeler için düşülmüştür. Düzeltmenin yapıldığı cümle müellif nüshasında "Nitekim Mevlânâ Zuhûrî'nün bu kıt'asından mesel-i *hâtırguşâ* katı zâhirdür, kıt'a" (yp. 38^a), MU nüshasında "Nitekim Mollâ Zahîr'ün bu kıt'asından mesel-i *hâtırguşâ* katı zâhirdür, beyt" (yp. 41^b), ŞA nüshasında "Nitekim Mevlânâ Zahîrî'nün bu kıt'asından mesel-i *hâtırguşâ* katı zâhirdür, kıt'a" (yp. 57^a) biçiminde kayıtlıdır. N nüshasında yukarıda verilen kayıta da görüleceği gibi 'kıt'a' ve 'beyt' terimleri yer almaz. Müellif hatalı bir terim kullanmış olsa dahi Kılıç'ın, 'kıt'asından' ifadesi için başta Ş olmak üzere MU ve ŞA nüshalarını dikkate

alması, ‘kıt‘a’ ve ‘beyt’ farklılığını da varyantta göstermesi, illa bir açıklama yapılacaksa bunun dipnotta kısaca ifade edilmesi usule uygun olurdu. Kılıç bu tür müdahaleleri sıkça yapmış, müdahale gerekçesini de benzer ifadeler ile açıklamıştır.

368. dipnotta *me-reh*, ‘Sn.’ kısaltmasıyla şaire ait *Sâkinâme*’nin kaynakçada (s. 564) gösterilen matbu nüshasında گره (giriş) olarak geçtiğine işaret edilmiştir. Kelime Kılıç’ın metne aldığı şekliyle müellif ve N nüshasında مره, ŞA ve MU nüshalarında ise kafiyeeye uygun olarak *mirih* مره okunacak biçimde harekeli olarak imla edilmiştir. Kılıç, kelimenin geçtiği beyti “Akrebın kıvrım kıvrım kuyruğu gibi herkesin gönlünü incitme” (s. 234) biçiminde tercüme etmiş, kelimeye “incitme” karşılığını vermiştir. Kelimenin teyidi için Kılıç’ın okuduğu *me-reh* ve muhtemel varyantları ile ve iki nüshada gösterildiği *mirih* şeklinde sözlüklere müracaat edilmiş, bir neticeye varılamamıştır. Kılıç, hangi varyantın daha doğru olacağı ve metne alınması gerektiği konusunda bir sorgulama yapmadan hatta kelimenin ‘me-reh’ okunuşunun kafiyeeyi bozacağını da dikkate almadan doğru kabul etmiş ve metne almıştır. Kafiyeeye ve anlama uygun olan *giriş*¹¹ kelimesinin doğru kabul edilerek metne alınması metin tamirini de sağlamış olurdu. Hüsâmî’nin kaynak olarak kullandığı *Nevâdirü’l-Emsâl*’e ve *Tuhfetü’l-Emsâl*’in kaynak alındığı *Ferheng-i Şu‘ûrî*’ye (Şu‘ûrî, 2019, I, 206) müracaat edilmemiş olması da bir eksikliktir.

369. dipnot ise ait olduğu kaydın sonundaki göndermeye göre, N nüshasından aktarılan kayıta geçen ‘Zuhûrî’ ismine düşülmüştür. Yapılan gönderme (N: 28b⁸) bir önceki kaydın göndermesiyle aynıdır. N nüshası yirmi sekizinci yaprağın b yüzü sekizinci satırında “Zuhûrî der hicv-i ih‘ân-i dil-şiken mî-gûyed”

¹¹ Deyim, *Nevâdirü’l-Emsâl*’de *hâtır-guşâst* (Mîrek Muhammed, 2024, s. 139), *Ferheng-i Şu‘ûrî*’de (Şu‘ûrî, 2019, I, 206) *hâtır-guşâ* biçiminde madde yapılmış, beyitler *Nevâdirü’l-Emsâl*’de Zuhûrî’ye, *Ferheng-i Şu‘ûrî*’de Zahîrî’ye nispet edilmiştir. Anılan sözlüklerin tanığında kelime *giriş*’tir.

gibi bir kayıt yoktur. N nüshasının metni yukarıda italik olarak tarafımızdan aktarıldığı gibidir. Referans hatalı yapılmıştır. İlgili kayıt 369. dipnotun göndermesinde işaret edildiği gibi ŞA nüshası yp. 56^b derkenarda “Zahîrî der hicv-i ihvân-i dil-şiken mî-gûyed” biçiminde kayıtlıdır. İsme dair farklılık, müellif metninde geçen Zuhûrî ismine düşölerek gösterilmesi gerekirken tali bir metin üzerine ve şair adı da değiştirilerek düşölmüştür. Diğer taraftan ~ imiyle verilen her iki kaydın müellif nüshası metnine ‘açıklayıcı olma’ anlamında hiçbir katkısı yoktur. Müellif metninde olmayan, üstelik ŞA nüshasında tanık beytin şairine dair atıf ifadesinin (yp. 57^a) hizasına değil de madde başının kayıtlı olduğu satır hizasına (yp. 56^b) yazılmış bir kaydın tamiri ve nüsha farklarının gösterilmesi, tenkitli metin neşrinin uygulamaları dışındadır.

2.3. Metin Tamiri

N, MU ve ŞA rumuzlu nüshaların metin tamirinde kullanılmış olması bu nüshaların metin kurulumuna dâhil edildiği anlamına gelir. Kılıç “metin kurulurken yapılan harf, kelime, tercüme ve kaynak bilgileri gibi tüm müdahaleleri, *köşeli ayraç* içinde” (s. 79) gösterdiğini belirtmiş ise de yardımcı nüshaların birinden tamir maksatlı alınan ibare veya ibareler de *köşeli ayraç* içerisinde verilmiştir. Örneğin “Nitekim da‘vâ-yı şâ‘irî eden nâ-fehmân hakkında vârid olan [ebyâtdan] işbu beytde ol meselün vuku‘ı be-gâyet fehm olunur. Beyt:” (s. 201) cümlesinde [ebyâtdan] ibaresi 330. dipnotta (s. 201) belirtildiği gibi ŞA nüshasından alınmıştır. Yukarıda ‘neşir üzerine’ başlığı altında bu cümlelerin ait olduğu *tu be-gerden-i hord* maddesinin (s. 201) nüshalarda kayıtlı metinlerinde de görüleceği üzere *ebyâtdan* ifadesi yalnızca naşirin işaret ettiği gibi yalnızca ŞA nüshasında değil, MU nüshasında da kayıtlıdır, ancak gösterilmemiştir.

Benzer uygulama **rûkeş-i men sâht** maddesinin (s. 304) izahında yer alan “rûkeş hakikatde şol kimesneye dërler ki [bir

âdem]⁴⁶⁹ bir kişiye cefâ murâd eyleye” cümlesinde ‘bir âdem’ ibaresine düşülen “⁴⁶⁹ ŞA: 83a¹¹” dipnotta da aynı uygulama görülecektir.

Tırnak içinde verilen metin müellif nüshasında “rûkeş hakikatde şol kimesneye dirler ki bir kişiye cefâ murâd eyleye” (Ş yp.57^b), MU’da (yp. 59^b) “hakikatde rûkeş şol kimesneye dirler ki bir âdem bir bed kişiye cefâ murâd eyleye”, ŞA’da (yp. 83^a) ise “hakikatde rûkeş şol kimseye dirler ki bir âdem bir bed kişiye cefâ murâd eyleye”, N nüshasında (yp. 41^a) “rûkeş hakikatde bir kimse âhara cefâ murâd eyleye” biçimindedir. ŞA nüshasında “âdem bir bed” ifadesi “dirler ki bir” ifadesinin devamına satır altına kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Kılıç köşeli ayraç içinde verdiği ‘bir âdem’ ibaresini ŞA nüshasından alarak metne eklemiştir. Aynı ibare MU nüshasında da mevcuttur, ancak bu nüshaya gönderme yapılmamıştır. Ayrıca MU ve ŞA nüshalarındaki *bed kişiye* ibaresi de nüsha farkı olarak dikkate alınmamıştır. MU ve ŞA nüshalarında müstensihlerin müellif metnine yaptıkları “bir âdem” eklemesi, *rûkeş hakikatde şol kimesneye dirler ki bir kişiye cefâ murâd eyleye* biçiminde Farsça birleşik cümle yapısında yazılmıştır. Cümlelerin Türkçe kurallı ifadesi, “Rûkeş, hakikatte bir kişiye cefa murâd eyleyen kimesneye derler” biçimindedir. Her iki nüshanın müstensihi temel cümle tümlecinin (kimesne) sıfatı durumundaki yan cümlecige özne durumunda “bir âdem” ibaresi ekleyerek cümleyi onarmak yerine bozmuşlardır. Bu ifade düşüklüğü Kılıç’ın da dikkatinden kaçmıştır. Ekleme doğru ve yerinde olsa dahi aparatta “bir âdem: -Ş, N” biçiminde gösterilmesi doğru bir uygulama olurdu.

2.4. Doğru Varyant Tercih

“Nüshalardaki varyantlar arasında tercihte bulunurken, yani hangi varyantın ana metne alınması gerektiği hususunda gözetilecek belirli kriterler vardır.” (Köksal, 2012, s. 193).

“Doğru olduğuna kanaat getirilen ibare ana metne alınır. O ibarenin yanına düşülecek dipnotla nüsha farkları ‘aparat’ta gösterilir.” (Köksal, 2012, s. 195). Doğru kabul edilmiş ve metne alınmış ibare aparatta başa alınır (Ateş, 1942, s. 261).

Tuhfetü’l-Emsâl neşrinde varyantların tercihi konusunda vurgulanan ilke dikkate alınmadığı gibi bazı yerlerde Kılıç, kendi ilkesini de tutarlı biçimde uygulamamıştır. Doğru varyantın tanık beyte alınmaması tercümenin de hatalı yapılmasına sebep olmuştur. Varyantlar gösterilirken nüshalar dışında tanık beytin teyit edildiği kaynak da kullanılmış ancak kaynaktaki varyantın daha doğru olabileceği sorgulanmamıştır. Aşağıda verilecek örneklerde *Tuhfetü’l-Emsâl*’deki metnin tamamı değil yalnızca düşülen dipnotta gösterilen varyantlar üzerinde durulacak ve uygulamaya yalnızca bir iki örnek verilecektir.

*Har râ be-‘arûsî h^vânde’end meger âb u hîzem lâzim âmede est*¹² maddesinin (s. 233) tanık beyti ve dipnotu neşirde,

خرانرا کسی در عروسی بخواند مگر آن زمان که آب و هیزم³⁶⁶

³⁶⁶ be-h^vând: ne-h^vând Şn; ân zamân: vakt-i ân Şn.

biçiminde verilmiştir. Beytin ikinci mısraı neşirde eksik görülmektedir. Bu eksikliğin fark edilmediği aparatta herhangi bir notun düşülmemiş olmasından anlaşılmaktadır. Müellif nüshasında (yp. 28^b) şahit beyit

خرانرا کسی در عروسی بخواند مگر آن زمان که آب و هیزم نماند

N nüshasında (yp. 29^a)

خرانرا کسی در عروسی نخواند¹³ مگر آن زمان کآب و هیزم نماند

MU’da (41^b)

¹² Madde başlarının nüshalardaki farklı kayıtları varyantlarda nadiren gösterilmiştir.

¹³ N nüshasının müstensihisi *ne-h^vând* ve *be-h^vând* arasında kararsız kalmış olmalı ki nun ve ba harflerinin noktasını aynı kürsüye yazmıştır.

خرانرا کسی در عروسی نخواند مگر آن زمان که آب و هیزم نماند

ŞA'da (yp. 56^b)

خریرا کسی در عروسی بخواند مگر آن زمان که آب و هیزم نماند

biçiminde kayıtlıdır. 366. dipnotta verilen ilk varyant beytin ilk mısraı ile ilgilidir. Varyantın *be-h^vând* biçimi doğru kabul edilerek metne alınmış, belirtilen kaynakta (Şn.) *ne-h^vând* biçimine itibar edilmemiştir. Aparatta ilgili ibarenin nüshalarda ne şekilde yer aldığıнын gösterilmesi asıl yapılması gereken husus iken ihmal edilmiştir. Bu ibarenin iki nüshada olumlu *be-h^vând*, diğer ikisinde ve kaynakta olumsuz *ne-h^vând* olarak kayıtlı olması doğru varyantın tespiti ve metne alınması gerektiği konusunda hem anlam hem gramer yönünden bir muhakeme yapılmamıştır. Farsçada istisna bildiren *meger an ki* bağlacıyla kurulu birleşik cümlelerde temel cümle yüklemine olumsuz yapıda gelmesi kuralınca olumsuz *نخواند* biçimi doğru varyant kabul edilip müellif metninin tamir edilmesi ve farkların da “MU, Şn: بخواند Ş, ŞA” biçiminde gösterilmesi gerekirdi.

Diğer örnek:

علم دان حاصل خدا باشد علم خوان شوخ نرگدا باشد³⁶³

³⁶³ hâsa-i: hâsil HH; bâşed: âmed HH.

Tanık beyit, *har-gedâ* maddesinde (s. 232) mezkur *ner-gedâ* mecazı için verilmiştir. Tanık Ş (yp. 27^b), MU (yp. 41^a) ve ŞA (yp. 56^a) nüshalarında aynıdır. N nüshasında ise kayıtlı değildir. Dipnotta HH rumuzu ile *Hadikatü'l-Hakîka'nın* kaynakçada belirtilen (s. 573) neşrine işaret edilmiştir. İlgili neşirde (Senâyî, 1382, s. 101) beyit aşağıdaki gibi kayıtlıdır.

علم دان، خاصهٔ خدای آمد علم خوان، شوخ نرگدای آمد

خاصه ve آمد kelimeleri anılan kaynakta geçmektedir. خاصه kelimesi önce zikredilmiş ise de doğru varyant kabul edilip metne alınmamıştır. Varyantta belirtilmese de üç nüshada geçen باشد

kelimesi önce verilmiş ve metne alınmıştır. Dipnotta metne alınmayan خاصه ve metne alınan باشد kelimesine ilişkin varyantların verilişinde tutarlılık gözetilmemiştir.

Diğer örnek (s. 198):

ز خونی که تیرک زد از فرقها یلان را بر افراخت تیر کلاه³²⁶

³²⁶ hûnî: zahmî Tn; fark-hâ: fark-gâh Tn; tîr-i kolâh: perr-i kolâh Tn

326. dipnotun aparatlarında nüshalara dair bir rumuz gösterilmemiştir. Bu da beytin nüshalarda aynı imla ile yazılı olduğu anlamına gelir. Oysa Ş (yp. 29^a), N (23^a) ve ŞA (yp. 44^b) nüshalarında افراخت fiili yerinde, MU (yp. 33^a) nüshasında فروخت fiili; تیر kelimesi yerinde yalnızca ŞA nüshasında پَر kayıtlıdır. Ancak bu farklar gösterilmemiş, rumuzları verilen kaynaklardaki farklara işaret edilmiştir. Tn rumuzuyla gösterilen tanık Hâtîfî'nin *Timurnâme* adlı mesnevisinden nakledilmiştir. Varyanta göre فرقها kelimesi *Timurnâme*'de فرگاه olarak kayıtlıdır. *Farakgâh* yukarıda kafiye uyumsuzluğu açıkça görülen ilk mısraı tamir edecek doğru kelime ise de metne alınmamıştır.

2.5. Beyitlerin Çevirisi Üzerine

Kılıç, *Tuhfetü'l-Emsâl*'in müellif nüshasında ve diğer nüshaların derkenarlarında geçen her tanığın çevirisini yapmış ve köşeli ayraç içinde vermiştir. Tanıkların aktarıldığı bazı eserlerin Türkçe çevirileri olmasına rağmen bu çevirilerden, özellikle maddelerin aynı tanıklar ile yer aldığı *Ferheng-i Şu'ûrî* neşrinden istifade etmemiş olması elbette kendisinin tercihidir. Tanığın anlamını aktarma noktasında isabetli çevirileri vardır. Bazı çevirilerde ise önemli eksiklikler görülmektedir. Şahit beyitlere ait doğru varyantların metne alınmaması, dikkatli bir gramer çözümlemesinin yapılmaması çevirinin de hatalı yapılmasına sebep olmuştur. Verilecek birkaç örnekte çeviri önerileri italik yazılacaktır.

برگ میریزد ز گل دایم خزان خواهد رسید

میهمان آید بخانه چنکه¹⁴ گل بارد چراغ⁶⁷⁷

[Eve misafir geleceği zaman çırının kıvılcım saçması gibi güllerden sürekli yaprak dökülüyor. (Anlaşılan) sonbahar gelecek.]

⁶⁷⁷ dâyim: dânem D

Kılıç, yukarıda *gul* kelimesinin (s. 448) “kıvılcım” anlamında kullanıldığına tanık olarak verilen beyti şairin Dîvân’ından doğrulamış ve çevirinin sonunda kaynağa atıf yapmıştır. Verilen dipnotta ilk mısradaki دایم (sürekli) kelimesinin Dîvân’da دانم (bilirim, anlarım) olarak geçtiği görülmektedir. Metne ise دایم kelimesi alınmıştır. Şair beyitte, gülün yapraklarının dökülmeye başlamasından nasıl sonbaharın geleceğini anlıyorsa lambanın kıvılcım çıkarmasından da misafirin geleceğini öngördüğünü anlatır. İkinci mısradaki ‘ne zaman ki’ anlamında *çun ki* birleşik bağlacı, benzetme edatı olarak çeviriye aktarılmıştır. Çeviride hem دایم (sürekli) hem دانم (bilirim, anlarım) kelimeleri dikkate alınarak çeviri yapılmıştır.

Gülün yapraklarının dökülmesinden anlarım ki sonbahar gelecek

Ne zaman kıvılcım saçsa lamba, anlarım ki eve misafir gelecek

Madde başının doğru okunmaması, bir kaynaktan teyit edilmemesi, ayrıca maddenin izahında müellifin verdiği Türkçe karşılıkların ve izahın dikkate alınmaması da hatalı çeviriye neden olmuştur. Örnek (s. 162):

بطوسی جامه ده کو ازین شهر همی خواهد که جل بر گاو بندد

¹⁴ olmalı. چونکه

[Tusluya bir elbise ver, o gidip bu şehirden bir öküzü giydirmek ister.]

Yalın çevirisi ‘öküzü çul bağlamak’ anlamındaki بر گاو جل deyimine müellif eşmek, taban kaldırmak karşılıklarını vermiştir. Verilen karşılık çeviride dikkate alınmayarak yalın bir çeviri yapılmıştır.

Tûsî’ye bir kıyafet ver, çünkü o tabanları kaldırıp bu şehirden sıvışmak istemekte

Diğer örnek (s. 331-332):

نیست سنگم بنزد کس که مرا سنگها زد زمانه بر قنديل

[(Artık) kimseden bir taş parçası kadar beklentim yok! Çünkü zamane bizim kandilimizi kırıp karanlıkta bıraktı.]

Tuhfetü’l-Emsâl’de seng kelimesinin ‘taş’ anlamı dışında “sâhib-i vakâr ve i’tibâr olan kimesneye sengîn dërler.” “Ve dahı vezn u girânî ma’nâsına müsta‘meldür” (s. 332) gibi mecaz anlamları verilmiştir. Kılıç ayrıca N nüshası derkenarında kayıtlı olan “sâhib-i temkîn [u] vakâr ve zevi’l-garr ve’l-i’tibâra dërler, sengîn gibi (N: 47b¹⁸)” notunu da aktarmış ancak kelimeyi “itibar, haysiyet” anlamıyla değil de “bir taş parçası kadar beklenti” karşılığıyla tercüme etmiştir.

Kimsenin nezdinde kalmadı itibarım

Çünkü kararttı zamane kandilimizi

Diğer örnek (s. 417):

دو دست این جهان و آن جهان بوج کچه پیش منست این بوج و آن بوج¹⁵

[Bu cihanın da ve o cihanın da eli boşdur. Benim nazarımda ikisi de boşdur.]

¹⁵ Doğrusu: بوج

Tanık beyit (کچه) maddesi için verilmiştir. Müellif nüshasında “yüzük saklaması oyununda sakladıklarına derler”, N nüshasında derkenara “engüşter-i bî-nigîndür. Arapça fetha [feteħa] derler” (s. 417) notu düşülmüştür. Beytin ikinci mısraı, ‘onda bunda’ (Katı, 2020, s. 330) ya da ‘hangi elimde’ adıyla anılan çocuk oyununda bir tekerleme olarak söylenir.

Bu dünyanın da öbür dünyanın da iki eli boştur. Yüzük bendedir, bunda mı, onda mı?

Sözlüklerin tanık beyitleri müfret beyitler olabileceği gibi genelde bir manzumeden aktarılmadır. Bir manzumeden aktarılmış bir beyitte birden fazla anlamı olan bir kelimenin hangi anlamda kullanıldığından emin olmak için beytin ait olduğu manzumenin temasına bakmak gerekir. Aşağıdaki örnekte tanık beytin çevirisinde müellifin deyime verdiği anlamın çeviriye yansıtılmadığı aynı zamanda شام kelimesinin bağlamına göre tercüme edilmediği görülecektir.

سوادش چون بياض صبح پر نور سیاہی می زند بر شام از دور

[Onun karası, büsbütün nurlu bir sabahın aydınlığı gibidir. Akşam uzaktan cemalini gösterir.]

سیاہی می زند deyimi (s. 353) ‘güzellik taslamak, caka yapmak’ anlamında “izhâr-ı tecemmül eyler, ra’nâlanur demek ma’nâsına îrâd olunur” sözleriyle tanımlanmış, çeviride ise ‘cemalini göstermek’ karşılığı ile tercüme edilmiştir. Tanık beyit, Selîm-i Tehrânî’nin bir mesnevisinden¹⁶ alınmıştır. Mesnevide bir köy betimlemesi yapılı ve köyün tabiatının, doğasının güzelliği Hint, Keşmir, İsfahan, Mısır, Halep şehirleri ile kıyaslanır. Bu itibarla beyitte شام kelimesi ile kastedilen ‘akşam’ değil, manzumede betimlenen köyün gece manzarasının ve güzelliğinin kıyaslandığı Şam şehridir.

¹⁶ Bk. <https://ganjoor.net/salim/divan/masnavi/sh8>

Köyün gecesi tıpkı nurlu sabahın tan aydınlığı gibidir

Uzaktan uzağa Şam'a güzellik taslar.

Diğer örnek (s. 213):

از صراحی دو باره قلقل می پیش جامی به از چهار قل است

[Şarabın sürahiden (akarken) iki kez lıkırdaması, kadehe kul ile başlayan dört sûrenin (Felâk, Nâs, Kâfirûn ve İhlas) okunmasından daha iyidir.]

“Çâr-kul” maddesinin izah kısmında tanık beytin Molla Câmi'den nakledildiği söylenmiştir. Beyitte surâhî, mey, kulkul kelimelerinin tenasüp oluşturması dikkate alınarak beyitte geçen جامی kelimesine, çeviride kadeh karşılığı verilmiş, şair Abdurrahman Câmi'nin mahlası olduğu düşünülmemiştir.

Sürahiden iki kez dikerek şarap içmek

Câmi'nin nezdinde dört “kul” suresinden daha evladır.

Bazı çevirilerde dikkatli bir gramer çözümlemesi yapılmamış, çevirinin anlaşılabilirliğine önem verilmemiştir. Örnek (s. 89):

بیداد جهان بسر نخواهد آمد و اندوه تو کارگر نخواهد آمد
صد همچو تو گر بخاک خواهد در شد هم آب بآب بر نخواهد آمد

[Bu dünyanın zulmünü yaşamadıkça ve dertlerin sana tesir etmedikçe, senin gibi yüz (tanesi) toprağa girse de ölünce boşa ölür/kimseler onu kayırmaz.]

Yukarıdaki rubaide birinci ve ikinci mısralar atıf vavı ile birbirine bağlı, fakat anlamca birbirinden bağımsız sıralı iki cümle yapısındadır. Üçüncü ve dördüncü mısralar ise şart edatıyla kurulu birleşik cümledir. Birinci ve ikinci mısrada zarf görevli bir kelime veya ek bulunmadığı hâlde yüklemelerin birleşik yapıli zarf-fiil eki kullanılarak tercüme edilmesi hatalı çeviriye sebep olmuştur.

Cihanın zulmü hiç bitmeyecek ve senin üzülmen bir işe yaramayacak

Senin gibi yüzlercesi toprağa girse de kimsenin kimseye faydası dokunmayacak

Diğer örnek (s. 126):

گشت افنا مایه از بی حاصلی کار تو مشکل شد از اشتر دلی

[Özünü faydasız (tekebbürden) arındır. (Aksi hâlde) bu korkaklıkla işin zor.]

Beyitte ilk mısraın söz dizimi افنا گشت مایه از بی حاصلی biçimindedir. افنا fiili yok olmak, tükenmek anlamında ve görülen geçmiş zamanda çekimlidir. Emir kipinde bir kullanım söz konusu değildir. Beyitte geçen مایه kelimesi sermaye, بی حاصلی kazançsızlık anlamındadır.

Kazançsızlık yüzünden sermaye tükendi, korkaklığın yüzünden işin zora girdi.

Diğer örnek (s. 169):

بفرمود شه تا رقیبان گنج کشند از پی میهمان پایرنج

[Şah “Düşmanlar, misafirlerin ardından ayak kirası için hazineler taşısınlar!” diye buyurdu.]

شه بفرمود تا رقیبان گنج از پی میهمانان پایرنج کشند Beytin nesir hâli biçimindedir. ‘Hazine muhafızları’ anlamında olan رقیبان گنج tamlaması, تا bağlacından sonra gelen yan cümlecüğün öznesi durumundadır. Çeviride رقیبان kelimesi müstakil değerlendirilerek ‘düşmanlar’ anlamı verilmiştir. ‘Taşısınlar’ karşılığı verilen کشند fiilinin nesnesi ‘hazine’ (گنج) değil, ‘zahmet, ayak teri, ayak kirâsı, kademiye’ anlamındaki پایرنج kelimesidir. کشیدن پایرنج önemli bir konuk için hazırlık yapmak (Mîrek Muhammed, 2024, s. 108) anlamındadır.

Şah, “Hazine görevlileri misafir için hazırlık yapsınlar” diye ferman buyurdu.

Diğer örnek (s. 171):

هر چند دو نیمست ز هجران دل شاهی باز آی که با جمله بیک نیم نهادیم

[Her ne kadar Şâhî'nin gönlü, ayrılığınla parçalanacak olsa da yine gel! Çünkü biz bütün bu benlikten sıyrılıp bertaraf olacağız.]

sözlüklerde (Mîrek Muhammed, 2024, s. 235-236; Şu'ûrî, 2019, (1) s. 354) farklı varyantları ile, *Tuhfetü'l-Emsâl*'de نهد نیم بیک biçiminde madde yapılmıştır (s. 171). Mîrek “terk eylemek, derleyip, toplayıp bir kenara koymak”, Şu'ûrî “fariğ olmak, bertaraf etmek” (2019, (1) s. 354), Derviş Hüsâmî “bir yana komak, bertaraf etmek” anlamı vermiştir. Çeviride ise ikinci mısraın *ki* bağlacından sonraki kısmı, “bütün bu benlikten sıyrılıp bertaraf olacağız” karşılığı verilerek tercüme edilmiştir.

Şâhî'nin gönlü ayrılıktan perişan ise de gel, çünkü biz her şeyi bir kenara koyduk.

Diğer örnek (s. 206):

در آمد اجل همجو چالشگران قضا در رقاب و قدر زیر ران

[Kazaya boyun eğdirip kadere boyun eğen ecel, yiğit savaşçılar gibi geldi.]

Beyitte ecelin gelişi, kader atına kazayı üzengi yapıp hücumu geçen savaşçılara benzetilmiştir. İkinci mısra, ecelin sıfat cümlecisi olarak tercüme edilmiştir. Oysa ecelin gelişini betimleyen bir zarf tümlecidir. Ecelin bir taraftan kazaya boyun eğdirmesi diğer taraftan kadere boyun eğmesi çelişki barındıran bir ifadedir.

Ecel, kadere süvar olmuş, kazayı üzengi yapmış yiğit savaşçılar gibi çıka geldi.

Diğer örnek (s. 255):

مقرر چنین شد که دستور راست اساس سپاهی کند باز خواست

[Böylece emir vererek askerlerin durumunu sorup öğrendi.]

Beyitte temel cümle durumunda ve ‘böyle karar verildi’ anlamında edilgen yapıdaki *مقرر شد* cümlesi çeviriye yansıtılmamıştır. İlk mısradaki *دستور* kelimesi vezir anlamındadır. *راست* kelimesi ile vezir Râst Revşen kastedilmiştir.

Vezir Râst’ın ordunun düzenini teftiş etmesi kararlaştırıldı.

Diğer örnek (s. 260):

دست و پای زدیم در نگرفت پشت پای زدیم و وارستیم

[Çok çalıştım, işe yaramadı. Ama boş verip sallayınca aydınlığa kavuştum.]

Beytin ikinci mısraında yer alan *vâ rusten* fiiline çeviride ‘aydınlığa kavuşmak’ anlamı verilmiştir. Fiil ‘kurtulmak’ anlamındadır.

Çalıştık çabaladık, işe yaramadı. Boş verdik, kurtulduk.

Diğer örnek (s. 278):

هر دیده و ری بدل نشینی میخواند خطی ز پیش بینی

[Öngörüsüz bir şekilde (bir yazı gibi olan) ayva tüylerini okuyan her göz ve akıl, onun halini anlar.]

Beyitte ‘basiret sahibi kimse’ anlamındaki *دیدمور* kelimesi hatalı imla edildiğinden *dîde* ve *rey* biçiminde okunmuş olmalı ki göz ve akıl karşılığı verilmiştir. Öngörü anlamındaki *پیش بینی* kelimesinin “öngörüsüz” karşılığı ile tercüme edilmesi hatalı olmuştur.

Her basiret sahibi bir yazıyı öngörüsüyle güzelce okur.

Diğer örnek (s. 326-327):

بدستان بگو آنچه دیدی ز کار دیگر آن که در آمدن سر مخار

[Burada gördüğün her şeyi anlat! Ona baş kaşımak için bile oyalanmadan gelmesini söyle!]

Tanık beyit *ser me-hâr* maddesi için verilmiştir. Kelime anlamı “baş kaşımak” olan سر خاریدن fiili, oyalanmak anlamında mecaz olarak kullanılır. Ayrıca umutsuz olmak, aciz olmak, utanmak (Şu‘ûrî, 2019, (1) s. 264) anlamları da verilir. *Tuhfetü’l-Emsâl*’de *ser me-hâr* karşılığı olarak “başı kaşıyacak kadar dahi eğlenme, oyalanma” anlamı verilmiştir. رستم, Rüstem’in oğlu Zal’ın lakabıdır. Zâl-i Destân olarak da anılır. Çeviride özel isim olarak değerlendirilmemiştir. İlk mısradaki bir ulaktan, bir vaziyete dair gördüklerini, tanık olduklarını Destân’a iletmesi istenir. İkinci mısradaki da ulağa oyalanmadan geri dönmesi tembihlenir.

Durumla ilgili gördüklerini anlat Destân’a

Ayrıca, dönerken de hiç oyalanma!

Diğer örnek (s. 337):

دل نشینست پیش اهل خرد صد فغان در پس شکیبایی
یادم آمد که زان سبب گفتند سگ نشیند بجای کیبایی

[Akıllı kimselerin yanı, gönül okşayıcıdır. Ancak bir süre sabırla bekledikten sonra “Aşçı yerine köpek oturur (dost yerine düşman oturur).” sözünü niçin dedikleri aklıma gelince feryatla haykırdım.]

İlk beytin nesre çevrilmiş ifadesi به صد فغان در پس شکیبایی, صد فغان در پس شکیبایی biçimindedir. ‘Sabredip ardından yüzlerce feryat etmek’ anlamındaki *sad figân der pes-i şekîbâyî*, cümlelerin öznesidir. *Sad figân*, feryatla haykırdım karşılığı ile tercüme edilmiş ve öznenin temel ögesi iken yüklemi yapılmıştır. ‘Akıllı kimselerin nezdinde’ anlamındaki به پیش اهل خرد söz öbeği edatından dolayı tümleş görevinde olup “akıllı kimselerin yanı”

karşılığı verilerek özne durumunda kullanılmıştır. Beyitlerin anlam ve yapı itibarıyla birbirinden bağımsız oldukları da gözden kaçmıştır.

*Sabredip ardından yüzlerce feryat edilmesi akıllı
kimselerin pek hoşuna gider*

Hatırladım, boşuna dememişler “gelen gideni aratır”

Diğer örnek (s. 359):

نکنی طاعت و آنکه که کنی سست و ضعیف
راست گویی که مگر سخره و شاکار کنی

[Zayıf ve güçsüz düştüğün an dua ve ibadet etme!
Doğrusu gülünç ve neticesiz bir iş yapmış olursun.]

Müellif beyitte geçen ‘angarya’ anlamındaki شاکار kelimesini izahta “ücretsiz zûr ile işlenilen işe dârlar” ifadesiyle tanımlamıştır. Tanıkta geçen سخره (suhre) kelimesi de eş anlamdadır. Çeviride şâkâr kelimesi ‘neticesiz iş’, suhre kelimesi ‘gülünç’ karşılığı ile tercüme edilmiştir. İlk mısradaki “ibadet etmezsin” anlamındaki نکنی طاعت cümlesi “dua ve ibadet etme” biçiminde olumsuz emir kipinde çevrilmiştir. Şair Kesâyî-i Mervezî’nin tercümeden anlaşılan anlamda bir mesaj vermeyeceği açıktır.

*İbadet etmezsin; ettiğinde de tembellik eder zafiyet
gösterirsin*

Doğrusu sadece angarya iş yapıyorsun

Diğer örnek (s. 354):

جای آنست که حوران بهشت از دیده بر سر خاک تو بادام سیاه اندازد
چون ببینند تن نازک تو بر تابوت سنبل زلف ببرند و براه اندازد¹⁷

¹⁷ Redifler: اندازند

[Öyle bir yer ki cennet hurileri gözlerinden senin (mezarının) toprağına siyah badem atarlar. Çünkü senin nazik bedenini tabutta görüp siyah saçlarını götürür ve yoluna sererler.]

Beyitte که جای آن است ibaresi yüklem olarak kullanılan bir kalıp ifade olup Türkçede ‘yeridir’ ifadesinin karşılığıdır. Üçüncü mısraın başındaki چون bağlacı ‘-ınca’, ‘-dığında’, ‘-dığı zaman’ zarf fiil ekleri karşılığında bir bağlaçtır. Çeviride ‘çünkü’ anlamıyla tercüme edilmiştir. Dördüncü mısrada ‘yolarlar’ anlamındaki ‘be-borend’ fiili, ‘be-berend’ biçiminde hatalı okunduğundan ‘götürürler’ anlamı verilmiştir.

Cennet hurileri gözlerinden senin toprağına siyah badem saçsalar

Tabut içerisinde nazik vücudunu görünce saçlarını yolup yola serseler, yeridir.

Diğer örnek (s. 419):

جانا تو را که گفت که احوال ما می‌رس بیگانه گرد و قصه هیچ آشنا می‌رس

[Sana dedi ki: “Ey Cân! Benim halimi hatırıma sorma! Ey kayıtsız (adam)! Aklını başına al ve hiçbir dostun başından geçeni sorma!”]

گفت cümlesinde, ‘kim’ anlamında soru zamiri olarak kullanılan که çeviride bağlaç olarak değerlendirilmiştir. گفت fiilinden sonra gelen ikinci که ise bağlaçtır. Bağlacın devamında gelen her üç yan cümle گفت fiilinin zarf tümlecidir. Çeviride bu yapılara dikkat edilmemiştir.

Ey sevgili! Sana kim söyledi “hâlimizi hatırıma sorma

Tanımadan gel, hiçbir tanıdığın durumunu soruşturma” diye

Diğer örnek (s. 479):

آفتابی بتو گرم است مرا پشت امید سرد باشد که کنم جامه مویی در خواست

[Bir güneşsin ve senin için sıcak olsa da benim ümit sığınağım soğuktur. Bu yüzden kürk (giymek) istiyorum.]

Serd bûden, Türkçede *soğuk kaçmak* deyiminin karşılığıdır. Mısrada, ‘kürk istesem yersiz, uygunsuz bir talep olur’ anlamı ifade edilmiştir. *Serd bâşed*, ikinci mısradaki temel cümlelerin yüklemi iken çeviride ilk mısradaki cümlelerin yüklemi yapılmıştır. Çeviride *puşt* kelimesine sığınak anlamı verilmiştir. Kürk ile ilintisinden dolayı sırt karşılığının tercih edilmesi gerekirdi.

Sen bir güneş gibisin, benim umut sırtım seninle ısınır

Şimdi kürk talep etsem o da soğuk kaçır

Bazı çeviri hatalarının da nüshalarda tanık beytin hatalı yazılmış olmasından ve hatalı okumadan kaynaklandığını söylemek gerekir. Örnek (s. 115):

ندانم چه شاید بدل زین سپس که راز سپهری ندانیست کس

[Âlemin sırrını kimse bilmedikten sonra gönlü ne teskin eder, bilmiyorum.]

Tanık beytin ilk mısraında geçen بدل (به دل) kelimesi nüshalarda yukarıda yazıldığı gibi kayıtlıdır. Tanık beyit *Şehnâme*’de ‘bûden’ بودن ek fiilinin muhaffef biçimi olan ‘buden’ بدن imlasıyla kayıtlıdır. İkinci mısraın başındaki که bağlacı *çünkü* anlamındadır. Çeviride yer alan “-dıktan sonra” zarf fiilinin ve ‘teskin etmek’ fiilinin Farsça beyitte bir karşılığı yoktur.

Bundan sonra ne olur bilmem, çünkü âlemin sırrını kimse bilemez.

Diğer örnek (s. 118):

آنکه میکشت مرا غمزه خونریز تو بود

گرچه او گشت ولیکن همه انگیز تو بود

[Beni öldüren senin kan dökücü yan bakışındı. Gerçi o gelip geçti; ama her şeyin azmettiricisi sendin.]

Beytin ikinci mısraında *olmak* anlamındaki fiilin ‘geşt’ گشت çekimli hâline çeviride “gelip geçti” karşılığı verilmiştir. Öldürmek anlamındaki ‘kuşten’ کشتن fiili ilk mısra da geçmektedir. ‘Her ne kadar, ise de’ anlamındaki *gerçi* bağlacı pekiştirme görevindedir ve aynı fiilin tekrarını gerektirir. Kelimenin *geşt* yerine “o öldürdü” anlamında *kuşt* okunması gerekirdi.

Beni öldüren senin kan dökücü yan bakışındı

Gerçi yan bakışın öldürdü ama azmettiren de hep sendin.

Diğer örnek (s. 194):

میرم برای خوی تو کز جرم یک گناه
صد قطره خون ز دیده و دل ترجمان گرفت

[Bir günah/hata karşılığında tazminat olarak göz ve gönülden yüz damla kan aldığın için gidiyorum.]

Beyitte yüklem durumundaki ‘mîrem’ (میرم) fiili ölmek anlamındaki *morden* (مردن) fiilinin geniş zaman birinci tekil şahısla çekimli hâlidir. Çeviride ‘gidiyorum’ karşılığı verildiğinden Farsçada ‘gitmek’ anlamında (رفتن) fiilinin şimdiki zamanda çekimli hâli *mî-revem* (میروم) fiili ile karıştırılmıştır. Ayrıca *مردن* fiili *برای* edatı ile ¹⁸ (مردن برای کسی یا چیزی) kullanıldığında Türkçede bayılmak fiilinin mecaz karşılığı olan “çok hoşlanmak, çok sevmek, hayran kalmak” anlamına gelir.

Bir suçun cezası karşılığında kefaret olarak gözümden gönlümden

Yüzlerce damla kan alıyorsun, bayılıyorum bu huyuna

¹⁸ <https://abadis.ir/fatofa/%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%86/>

Diğer örnek (s. 249-250):

مکن درین چمنم سرزنش بخودروی چنان که پرورش میدهند میرویم

[Bu bahçede kendiliğinden büyümemi ayıplama! Nasıl yetişirsem öyle giderim/filizlenirim.]

Beytin ikinci mısraındaki *perveriş* می‌دهند پرورش kelimesine bitişik م- birinci tekil şahıs zamiri “(onlar) beni büyütürler, yetiştirirler” anlamında, cümlelerin nesnesi görevindedir. İkinci mısra sonundaki “biterim, yeşeririm” anlamındaki *mî-rûyem* (می‌رویم), ‘gitmek’ anlamındaki *reften* (رفتن) fiilinin muzari çekimi (rev) sanılarak “giderim/filizlenirim” gibi iki farklı okumanın karşılığı ile tercüme edilmiştir.

Bu bahçede kendiliğinden bitiyorum diye beni ayıplama

Beni nasıl yetiştirirlerse öyle biterim

Diğer örnek (s. 366-367):

بی‌ک کرشمه توانی که کار ما سازی دلی بیچاره بیچارگان نپردازی

همام [را] سخن دلپذیر بسیارست دلی چه سود که بیچاره نیست شیرازی

[Bizim işimizi onarmak için bir nazın yeterli olsa da çaresizler çaresizinin gönlünü hoş tutmuyorsun. Ey çaresiz gönül! Hümmam’ın gönül alıcı sözlerin pek çoktur, ama ne fayda ki Şirazlı değilsin (yani bir yabancı kadar değerli değilsin).]

Kıtanın ikinci ve dördüncü mısraı başında yer alan دلی kelimesi, Ş (yp. 75^a), MU (yp. 75^a) ve ŞA (yp. 105^b) nüshalarında ولی olarak kayıtlıdır, metne hatalı aktarılmıştır. Yine ikinci mısradaki بیچاره kelimesi nüshalardan hatalı aktarılmıştır. Nüshalarda *be-çâre-i* (بچاره) imlasıyla kayıtlıdır.

Bir göz işaretinle işimizi halledebilirsin

Fakat çaresizlere çare bulmakla ilgilenmezsin

Hümâm’ın hoş giden çok sözü vardır ama ne fayda

Ev danası öküüz olmaz

Diğer örnek (s. 393):

بدونان می کند آن شوخ هر دم شوق تنهایی
ولی در انجمن با عشق خود ما را فرا گیرد

[O şuh, yalnızlığın şevkiyle ona sürekli ekmek yapar. Fakat meclis içinde aşkımızla bize vefasızlık edip dalga geçer.]

Tanık beyitte بدونان ifadesi, adi, aşağı, alçak anlamındaki *dûn* دون ve başında به (ب) edatı ve sonunda ان çoğul ekiyle) (adilere, adiler için, alçaklara, alçaklar için’ anlamında kullanılmıştır. Çeviride kelimenin بو kısmı به edatının üçüncü tekil şahıs zamiri او ile (به او) birleşik biçimde kullanıldığı düşünüldüğü onan hecesinin de ‘ekmek’ anlamında *nân* olduğu zannedilerek ekmek yapmak (نان کردن) anlamında bir fiil olarak düşünülmüştür. İlk mısraın asıl fiili نان کردن değil, “(bir kimse ile) yalnız kalmayı, baş başa olmayı arzu etmek” anlamında شوق تنهایی کردن ‘dir.

O güzel her an bayağı kişilerle yalnız kalmayı arzu eder

Fakat mecliste de aşkıyla bizi alaya alır

Diğer örnek (s. 414):

مرا کشتی متاب آن گوشه ابرو بعیاری
کمان بر من مکش یارا که تیری خوردهام کاری

[Ey sevgili! Bir gemiye benzer gönlümü kaşını oynatarak talan etme! Öyle tesirli bir ok yedim ki (artık) bana doğru yayını çekme!]

Beyitte کشتی kelimesi öldürdün anlamında *koştî* okunması gerekirken gemi anlamında *keştî* okunmuştur. Kelimenin bir öncesinde Farsçada geçişli fiillerin aldığı nesne edatından (را) dolayı kelimenin isim değil, geçişli bir fiil olması gerektiği düşünülmemiştir.

*Beni öldürdün ya artık o kaşının ucunu kurnazca oynatma
Gayrı bana yay çekme ey sevgili, bir güzel ok yemişim
zaten*

2.6. Metin Tamiri

Kılıç, maddelerin izah kısımlarında yardımcı nüshalardan da istifade ederek metin tamiri yoluna gitmiş, yardımcı nüshalardan tashih amaçlı aktardığı metni köşeli parantez içerisinde vermiştir. Kılıç'ın tamir maksatlı köşeli ayraç içinde verdiği bazı ilaveleri tamir değil, gereksiz hatta metni bozan eklemelerdir. Verilecek örnekte önce müellif metnine ait madde, izah, tanık ve Kılıç'ın çevirisi verilecektir. Örnek (s. 114):

انار یسن [Enâr-i Yâsîn] (6b^{dr}): Emsâl-i ma'rûfe-i A'câmdandır ki memâlik-i Îrânda kâ'ide-i makbûledendür ki şeb-i nevrûzda bir [kaç enârı münekkâ édüp ve bir tabak ile üzerine güllâb ve za'ferân saçup ve kırk]²⁰² enâra kırk kerre sûre-i Yâsîn-i Şerîfi okuyup mahall-i subh-ı sâdıkda yâr-ı câmî olan ahlâbından birine teberrûken ihdâ ederler. Ve bu vaz'ı vukû'ı Mevlânâ Hâkânî'nün işbu beytinden be-gâyet zâhirdür. Beyt:

خیز و بشمشیر صبح سر ببر این مرغ را

تحفه نوروز ساز پیش شه کامیاب²⁰³

[Kalk ve sabahın kılıcıyla bu kuşun kafasını uçur (ve) talihli padişahın huzuruna Nevruz hediyesi yap!] [Hâkânî D. K. 13/35, s. 47]

Yukarıdaki izahta köşeli ayraç içinde verilen kısım, 202 numaralı dipnotta belirtildiği gibi N nüshasının üst kenarında kayıtlıdır ve metindeki yeri hafif bir çizgi ile işaretlenmiştir. Müellif nüshasındaki metin MU ve ŞA nüshaları ile aynıdır. Metne “bu vaz'ı vuku'ı” olarak aktarılan ifade ŞA nüshasında (yp. 12b) “bu sun'ı vuku'ı” ibaresiyle kayıtlıdır. Üç nüshada olmayan yalnızca N nüshasında müstensih tarafından yapılan ek, metinde karışıklığa sebep olmuştur. Müellifin “bir enâra kırk

kerre sûre-i Yâsîn-i Şerîfi okuyup” gibi yalın ve anlaşılır ifadesi, yapılan eklemeye “birkaç enârı”, “birkaç enâra”, “kırk enâra” gibi karmaşık bir ifadeye büründürülmüş, metin bütünlüğünde “birkaç nar” ile “kırk nar” çelişmesine sebep olunmuştur. Müellif izahında Nevruz gecesini bir nar üzerine kırk kere Yasin suresi okunup Nevruz sabahı okunmuş narın Nevruz’u kutlamak maksadıyla bir dosta hediye edildiğini anlatmıştır. N nüshasının muharriri ise hediye esnasında tabağın sunum biçimini tarif etmiştir.

İzah kısmının devamında ~ imiyle yine N nüshası kenarında yer alan Farsça kaydın çeviri yazısı, diğer tanıklar ve tercümeleri verilmiştir.

~ *Enâr-i Yâsîn* (N: 8b^{dr}): Uslûb-i ‘Acem î-n-est ki der esnâ-yi tahvîl-i haml çihil enâr râ çihil Yâsîn mî-h’ânend ve etibbâ’ ve ahhâb râ yek yek bahş konend ve her enâr râ kesî be-hored ve şart nîst ki yek-dâne zâyî’ şevad yâ şirket pezîred. Gûyend şâyed hasse-i û der ân yek-dâne est.

[Acem üslubu budur ki doğum esnasında kırk nara Yâsin (suresi) okurlar ve tabip ve dostlara bir bir dağıtırlar ve bir tanesinin zayı olmaması ve paylaşılmaması şartıyla her narı biri yer. Derler ki: Belki onun tesiri/özelliliği o tek tanededir.]

[Şâpûr-ı Tahrânî]²⁰⁴. Beyt:

شرکت غیر بر نمی تابد نار پستان انار یاسین است

[Başkasının katılmasına tahammül edemez. (Çünkü) ateş gibi olan sinesi Yasin okunmuş bir nar (misali) hediyedir.]
[Şâpûr-ı Tahrânî D. G. 118/3, s. 214]

Râvî-i î-n Mollâ Seyfâ-yi Bagdâdî-st. Sâ’ib. Beyt:

سیب غیغب اگر بدست افتد بهتر از صد انار یاسین است

[Eğer elma gibi olan çenen bir ele girse (benim için) yüz tane Yâsîn okunmuş nardan daha hayırlıdır.] [Sâ'ib-i Tebrîzî D. C. 2, G. 2219/2, s. 1083]

²⁰² N: 8b^{dr}

²⁰³ hîzed: hîz D.

²⁰⁴ “Sâ'ib” yazmasına rağmen şiir Şâpûr-ı Tahrânî'ye aittir. Bu yüzden [Şâpûr-ı Tahrânî]” şeklinde değiştirilmiştir.

Yukarıda çeviri yazı ile aktarılan Farsça kayıta kaynak söylenmemiştir. Metinde *tahvîl-i haml* terkibi hatalı okunarak ‘doğum esnasında’ anlamı verilmiştir. Doğrusu *tahvîl-i hamel* olup yıl dönümü ya da nevruz olarak tercüme edilmesi gerekirdi. Nüsha derkenarına Farsça yazılmış kayıt kaynağından hatalı aktarılmış olmalıdır. Çevirideki “şartıyla” ifadesinin karşılığı kenarda ve çeviri yazıda *şart nîst* biçimindedir ve iki yan cümlecığin yüklemi de olumlu hâlde kayıtlıdır. İbarenin *şart in est* biçiminde yazılması durumunda yan cümle yüklemelerinin olumsuz gelmesi gerekir. Kılıç’ın çevirisi, aktarılan kayda göre değil, Farsça sözlüklerdeki tanıma göre doğrudur. Buna göre neşirde tali metinler tamir edildiğine göre bu ifadelerin “şart in est” ve devamında olumlu hâlde yazılmış iki yan cümle yüklemelinin *zâyi‘ ne-şaved* ve *şirket ne-pezîred* biçiminde olumsuz çekimiyle tashih edilmesi N nüshasının metnine değerli bir katkı olurdu.

Kılıç 203 numaralı dipnotta ilgili tanığa ilişkin nüsha farklarını göstermiştir. Usule göre, ilk yazılan varyant doğru kabul edilir ve metne alınır, diğer varyantlar da nüsha rumuzlarıyla birlikte verilir. Buna göre “hîzed” doğru kabul edilmiş, ancak metne alınmadığı gibi hangi nüshada ya da nüshalarda kayıtlı olduğu da belirtilmemiştir. “hîz” ise metne alındığı hâlde aparatta metne alınmayan varyant olarak verilmiştir.

Kılıç, metin tamiri konusunda dikkatini daha çok müellifin hatalı kaydettiği şair adlarının ve nazım terimlerinin tashihiye yoğunlaştırmıştır. Müellif hatalı dahi olsa hatanın metinde değil, dipnotta tashih edilmesi (Marûf, 2021, s. 568) daha ilmî bir usul olurdu.

Hâzır u kandîl bâş maddesinde (s. 224) müellif nüshasına ait metin verildikten sonra derkenara düşülmüş MU nüshasından Taşkendî ibaresiyle *Nevâdirü'l-Emsâl*'den bir not ve ŞA nüshasından Kâtibî'ye ait bir beyit nakledilmiştir. Beytin devamına da deyimini şair Nesîmî'nin Halep'teki akıbetini hatırlatıcı *'âkıbet Halebde Nesîmînün ber-dâr olduğu meşhûrdur rahmetullâh 'aleyh* notu düşülmüştür. Kılıç bu notu şahit beyitle ilişkilendirmek için başına [Halep]le ilgili beyte işaretle] ibaresini ekleme gereği duymuştur.

Yine *şelâyîn* maddesinde (s. 362) önce müellifin metni, ardından N nüshası metni ve kenar notları verildikten sonra MU nüshasından uzunca bir kayıt aktarılmıştır (s. 363). Aktarılan kaydın sonuna metnin Mîrek'in *Nevâdirü'l-Emsâl*'inden aktarıldığına dair *min Nakşbendî-i Taşkendî* kaydı düşülmüştür. Kılıç, alıntıda verilen anlamların hangi tanık beyitle ilişkili olduğunun anlaşılması için “[Erşedî'nin beyti için], [Muhteşem-i Kâşânî'nin yukarıdaki beyti için] gibi köşeli ayraç içinde metin tamiri maksatlı eklemeler yapmıştır. Bu tür eklemeler metin tamiri değil, müellif metnine ortak olmak (Köksal, 2008, s. 174) anlamına gelmekte ve bu tür müdahalelere “metin tahmini demek daha uygun” (Köksal, 2008, s. 183) görülmektedir.

Müellif nüshasında yazım hatalarının, cümle düşüklüğünün olması kaçınılmazdır. Bu hataların, eksik ifadelerin öncelikle yardımcı nüshalardan ikmal edilmesi gerekir. Kılıç müellif nüshasında mevcut yazım hatalarını nüshalar yardımıyla gidermek yerine, şol mahal[de] (s. 146), kal[k]mışsın (s. 147), emsâl[den]dür (s. 161), yêr[d]e (s. 161), su'â[l] (s. 255),

ibâ[r]letdür (s. 274), d[ir]heme, degül[dür] (s. 370), pâ[d]işâhun (s. 456) örneklerinde görüldüğü gibi tamir etmeyi tercih etmiştir. Kılıç, metinde yalnızca müellif nüshasının metnini esas almış olduğundan bu düzeltmeleri yapma ihtiyacı duymuş, bu imla hatalarını diğer nüshalar yardımıyla düzetme yoluna gitmemiştir. Verilen örnekleri ait oldukları metin içerisinde değerlendirecek olursak:

şol mahal[de] (s. 146):

“Bu mesel-i bî-bedel şol mahal müsta‘meldür ki” ibaresi müellif nüshasına aittir (Ş yp. 14^b). Aynı ibare MU (yp. 18^a) ve ŞA (yp. 24^b) nüshalarında “Bu mesel-i bî-bedel şol zamân müsta‘meldür ki” şeklinde kayıtlıdır. Bu ibare N nüshasında yer almaz. “Şol mahal” ibaresinin “şol mahal[de]” şeklinde düzeltilmesi yapılmıştır. Yapılması gereken “şol mahal: şol zaman MU, ŞA, -N” biçiminde aparatta gösterilmesidir.

“kal[k]mışsın” (s. 147):

İfade, müellif nüshasında (yp. 14^b) “sol yanuñdan kalmışsın diyecek mahalde”, MU (yp. 18^a) ve ŞA (yp. 24^a) nüshalarında “sol yanuñdan kalkmışsuñ diyecek mahalde”, N (yp. 14^b) nüshasında “sol yanuñdan kalkmışsın diyecek yerde” biçiminde yazılmıştır. Müdahale yerine doğru kelime metne alınarak farklılık aparatta “kalkmışsuñ: kalkmışsın N, kalmışsın Ş”: biçiminde gösterilebilirdi.

emsâl[den]dür (s. 161):

Kelime Ş nüshasında (yp. 18^b) “Emsâldür ve şol zamânda müsta‘meldür ki” ibaresinde geçer. Aynı ibare MU (yp. 24^a) ve ŞA (yp. 31^a) nüshalarında “Emsâldendür ve şol zamânda müsta‘meldür ki” biçiminde tashih edilmiştir. Tırnak içinde verilen ibareler N nüshasında mevcut değildir. Her iki nüshada geçen “emsâldendür” ifadesi metne alınıp farklılık aparatta “emsâldendür: emsâldür Ş, -N” biçiminde gösterilebilirdi.

Müellif nüshasındaki benzeri hatalı imlalar tamire gerek duyulmadan MU, ŞA ve N nüshaları yardımıyla ilmî usullerle giderilebilirdi.

Derkenarlarda olan kayıtlarda, maddelerin kurallı cümleler ile tanımlanmamış olması tamir gerektiren bir ifade eksikliği değildir. Aşağıdaki örneklerde belirtilen nüshaların derkenarlarına not edilmiş tanımlarda “-dur” durum ekinin yazılmamış olması aktarılan kaydın anlaşılmasına bir engel teşkil etmediği hâlde ~ imiyle verilen ibarelerin sonlarına [dur] eki ilave edilmiştir.

~ Dürdi бүkdі biri birine katdı ma‘nâsına[dur] (N: 33b¹⁴). (s. 257).

~ Ahmak ve tenbel ve hâsılsuz ma‘nâsına[dur]. Türkçe pusuda (N: 32a¹⁹) (s. 257).

~ *Şotor-fi‘l kîne-cû* ma‘nâsına[dur]. *Esîrû‘d-dîn Ahsîketî*. Beyt (N: 10b^{dr}) (s. 369).

Bu tashihe gerek duyulmamış örnekler de vardır.

~ Borîd kesmek ma‘nâsına (ŞA: 21b^{dr}). (s. 139).

~ Su‘âl ve taleb eyledi ma‘nâsına (N: 33a¹¹). (s. 256).

2.7. Çeviri Yazı Üzerine

Tuhfetü‘l-Emsâl neşrinde çeviri yazı için herhangi bir transkripsiyon alfabesi verilmemiş ise de Farsça madde başlarının ve metin içerisinde geçen Farsça kelime ve ibarelerin çeviri yazısında Türkçe söyleyiş değil, Farsça telaffuz tercih edilmiştir. Türkçe ağırlıklı metinlerde, Farsça kelimelerin, eser ve yazar adlarının, Farsça beyitlerin çeviri yazısında Farsça telaffuzun dikkate alınmasının gittikçe yaygınlaştığı gözlenmektedir. *Tuhfetü‘l-Emsâl* neşrinde Farsça söyleyiş tercih edilmiştir. Ünlüsü ötre olan ya da kendisinden sonra ۛ ünsüzü olan harfler

“o” ünlüsü ile okunmuş, ancak bazı okuyuşlarda gelenek ağır bastığından bu tercihinin dışına çıkılmıştır.

Ber rûy dovîd (s. 159) maddesinde mastar hâli ve mazi kökünde u, o ünlüsü bulunmayan ve “koşmak” anlamına gelen دویدن (devîden) fiilinin geçmiş zamanda çekimli *devîd* şekli Farsça telaffuza uygun olacağı düşünülerek *dovîd* biçiminde okunmuştur. Kelimenin okunuşu, Farsça Farsça sözlüklerde, “dawidan, davîdan, davidan”, Türkçe karşılıklı sözlüklerde de sadece “devîden” imlası ile gösterilmektedir. Diğer taraftan ilk harfin ünlüsü ‘a, e’, ikinci harfi sakın vav ünsüzü olan چوگان, دولت gibi kelimelerde ‘a, e’ ünlüleri Farsça telaffuza göre “o” ünlüsüyle okunmaktadır. Kılıç da *dîv-i devlet* maddesinde (s. 282) olduğu gibi böyle okumayı tercih etmiş, ancak bu tercihini ‘mâh-i nev’ (s. 283), ‘nev-behâr’ (s. 495), ‘nev-kîse’ (s. 494), ‘nevbetî’ (s. 491), ‘nevber’ (s. 493) kelimelerinin çeviri yazısında uygulamamıştır. Aynı şekilde ‘gorbe’ (s. 444, 446, 450), ‘gorg’ (s. 447, 448), ‘gûah’ (s. 440, 441) gibi ilk ünsüzü ötre olan sesler ‘o’ ünlüsü ile okunmuş ancak ‘gûl’ kelimesi ve bu kelime ile kurulu terkipler tercihe göre ‘gol’ biçiminde yazılması gerekirken *gul*, *gul-deste*, *gul-i zemîn* gibi ‘u’ ünlüsüyle yazılmıştır (bk. dizin s. 584). *Ustuh’ân* (s. 124), *ustâd* (s. 125), *uştur-bîn* (s. 126), *uşturerek* (s. 127), *ustuvâr* (s. 128), *horûs-ı pür-hurûş* (s. 243), *çâpûk* (s. 207), *celô-rîz* (s. 207), *celû-rev* (s. 207), *şotor-dil*, *uştur-dil* (s. 368, 369), *şokûfe* (s. 369), *şorbu’l-Yehûd* (s. 369), *muhâbâ* (s. 475), *mostakbel* (s. 476), *moşk-furûş* (s. 477) kelimelerinin çeviri yazısında tutarlılık gözetilmemiştir.

3. SONUÇ

M. Kılıç, biri müellif nüshası olmak üzere dört nüsha üzerinden *Tuhfetü’l-Emsâl*’i neşre hazırlamıştır. Neşirde müellif nüshası esas alınmış madde başları ve maddelere dair izahlarda

önce müellif nüshasındaki metin aktarılmış, tanık çevirisinden sonra müellif nüshasında ilgili madde ile ilişkili görülen diğer üç nüshanın derkenarlarına yazılmış her tür not ve kayıt ilgili maddeye katkısı gözetilmeksizin katkı sağlayacak düzeydeki bilgiler olarak metne alınmıştır. Müellif nüshası dışında diğer üç nüshadan aktarılan ve özel bir imle verilen bu notlar, müellifin madde ile ilgili yaptığı tanım ve açıklamayı başka bir bilgi veya kaynakla besleme, deyimın Türkçe karşılığını verme, müellifi tashih ve tenkit etme, maddenin başka bir kaynakta verilmiş tanımını aktarma, müellifin maddenin izahına dair kaynağından eksik aktardığı bilgiyi tamamlama, tanıkta geçen Farsça bir kelimenin sözlük anlamını verme gibi amaçlarla düşünülmüş önemli ve değerli kayıtlardır. Bunların eserin müellif metnine alınması tenkitli metin neşri usul ve ilkelerine uygun bir uygulama olmamıştır. Neşirde nüsha farkları varyantlarda gösterilmiş ancak bu varyantların gösterilmesinde de ilmi usuller gözetilmemiştir. Neşirde N rumuzuyla gösterilen Nurosmaniye nüshası *Tuhfetü'l-Emsâl*'in aşırı tahrife maruz kalmış bir versiyonudur. En fazla aktarım da bu nüshadan yapılmıştır. Aparatlarda metne dayalı nüsha farkları değil, daha ziyade tanık beyitlere dair farklar gösterilmiş, doğru varyantın anlama ve bağlama uygunluğu sorgulanmadan metne alınması noktasında dikkatli ve tutarlı davranılmamıştır. Sonuç itibarıyla *Tuhfetü'l-Emsâl* neşri, tenkitli metin neşrinin asıl gayesi olan müellif metnini en doğru biçimde ortaya koyma amacına matuf bir çalışma olmamıştır.

Tuhfetü'l-Emsâl, en kapsamlı Farsça atasözü ve deyimler sözlüğü olarak *Ferheng-i Şu'ûrî*'nin önemli kaynaklarından biridir. *Tuhfetü'l-Emsâl*'de olan maddelerin çoğu aynı tanıklar ile *Ferheng-i Şu'ûrî*'de yer alır. Ancak Kılıç, Ozan Yılmaz tarafından yapılmış *Ferheng-i Şu'ûrî* neşrini kaynakçasında vermekle birlikte özellikle tanık beyitlerin çevirisinde bu neşirden yararlanmayı düşünmemiştir.

KAYNAKÇA

- Açıl, B., Yazar, S., Turgut, K. ve Kavak, Ö. (2020). Tenkitli neşir kılavuzu (Osmanlı Türkçesi metinleri için). Ankara İslam Araştırmaları Merkezi.
- Ateş, A. (1942). Metin tenkidi hakkında. *Türkiyat Mecmuası*, 7-8 (Aralık), 253–267. doi.org/10.18345/tm.74599
- Ma'rûf, B. A. (2021). Tenkitli metin neşrinin esasları (A. Eşer, Çev.). *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 14 (Aralık), 561–587.
- Hüsâmî, E. D. H. (2023). *Tuhfetü'l-Emsâl [İnceleme-Metin-Dizin]* (haz. M. Kılıç). İstanbul: DBY Yayınları.
- Katı, Y. (2020). Malatya geleneksel çocuk oyunları ve çocuk gelişiminde oyunların rolü. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 8 (22), 309–338.
- Kavakçı, Y. Z. (t.y.). *İlmi araştırmalarda usul*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kılıç, A. (2004). Günümüzde metin neşri ve problemleri üzerine düşünceler. A. Günşen (Haz.), *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8–10 Ekim 2003) Bildiriler* (s. 331–345) içinde. Kırşehir: Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Köksal, M. F. (2008). Metin tamiri (usul ve esaslar, uygulamalar ve bazı teklifler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, 169–190.
- Köksal, M. F. (2012). Metin neşrinin ana esasları. *Türklük Bilim Araştırmaları*, 31(Bahar), 179–209.
- Mîrek Muhammed, (2014). *Şehrî ve gülî* (B. Kahraman ve Y. Öz, Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mîrek Muhammed, (2024). *Nevâdirü'l-emsâl* (Y. Öz ve B. Kahraman). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Öz, Y. (2010). Tarih boyunca Farsça Türkçe sözlükler. (2. baskı).
Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yılmaz, O. K. (2023). İSAM tahkikli neşir kılavuzu (4. Basım).
Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KLASİK TÜRK EDEBİYATI DEĞERLENDİRMELERİ

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com